

PAKOLAISNEUVONTA

HAAVOITTUVA ASEMA TURVAPAIKKA- PROSESSISSA

Laura Tarvainen (toim.), Marjaana Laine, Mia Leisti,
Matti Rautakorpi, Hedayat Selim, Jenny Skrifvars

HAAVOITTUVA ASEMA TURVAPAIKKAPROSESSISSA

Laura Tarvainen (toim.)

Marjaana Laine

Mia Leisti

Matti Rautakorpi

Hedayat Selim

Jenny Skrifvars

Helsinki 2022

© Pakolaisneuvonta ja tekijät

Pakolaisneuvonta
Pasilanraitio 9 B, 00240 Helsinki
Puh. 09 2313 9300 (vaihde)
pan@pakolaisneuvonta.fi
www.pakolaisneuvonta.fi

Kuvat Sapfograf Oy
Taitto Taina Ståhl

Helsinki 2022

Sisältö

Johdanto	5
LAURA TARVAINEN	
1 Haavoittuvuus turvapaikkaprosessissa	7
LAURA TARVAINEN	
1.1 Johdanto.....	7
1.2 Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuus: käsite, lainsäädäntö ja oikeuskäytäntö.....	9
1.3 Lähtökohtana haavoittuvuus	15
1.4 Lopuksi.....	18
Lähteet	22
2 Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikkaprosessissa	26
JENNY SKRIFVARS & HEDAYAT SELIM	
2.1 Johdanto	26
2.2 Pakomatkaan, sen ajankohtaan ja turvapaikan hakemiseen vaikuttavat tekijät.....	27
2.3 Trauman kokeminen: yleiset reaktiot ja mielenterveyden ongelmat	28
2.4 Aikaisempien kokemusten muistaminen	30
2.4.1 Muistin vaihtelu ja rajat.....	30
2.4.2 Trauma, mielenterveys ja muisti	32
2.4.3 Kulttuuri ja muisti.....	34
2.5 Vainon ilmaiseminen: Turvapaikkahaastattelu.....	35
2.5.1 Kulttuurienväliset erot viestinnässä.....	35
2.6 Haastatteludynamiikka	36
2.7 Haastattelutekniikat.....	37
2.8 Loppuhuomautukset.....	38
Lähteet.....	39
3 Kidutetut turvapaikanhakijat	41
MARJAANA LAINE	
3.1 Johdanto.....	41
3.2 Miksi kidutuksen tunnistaminen on niin tärkeää?.....	44
3.3 Kidutetun hakijan kuuleminen turvapaikkamenettelyssä	45
3.4 Lääkärinlausunnot turvapaikkamenettelyssä.....	47
3.5 Uskottavuuden arviointi	48
3.6 Ylikansalliset viimeisenä keinona	49
3.7 Johtopäätökset	50
Lähteet.....	52

4 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt turvapaikkaprosessissa ..	53
MATTI RAUTAKORPI	
4.1 Johdanto.....	53
4.2 Perusteen tuleminen ilmi.....	55
4.3 Kuka kuuluu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön	56
4.4 Asian selvittämisestä turvapaikkaprosessissa.....	57
4.5 Lopuksi.....	59
Lähteet.....	60
5 Naiset turvapaikkaprosessissa – sukupuolistuneen väkivallan tunnistaminen ja vaikutukset.....	62
MIA LEISTI	
5.1 Haavoittuvan aseman tunnistaminen	62
5.2 Haavoittuvan aseman ja tunnistamisen merkitys	64
5.3 Väkivallan ilmitulon haasteita.....	66
5.4 Haasteet turvapaikkapuhuttelussa	67
5.5 Uskottavuusarviointi	68
5.6 Johtopäätökset.....	70
Lähteet.....	72

Johdanto

LAURA TARVAINEN

Haavoittuvuuden huomioimiseen on oikeudellinen velvoite, mutta sen tunnistaminen voi turvapaikkaprosessissa olla haastavaa. Haavoittuvuus voi ilmetä monella eri tavalla ja johtua monista eri syistä. Usein turvapaikkaprosessissa tarkastellaan yksilön haavoittuvuutta hänen ominaisuuksiensa kautta, mutta sen lisäksi huomiota tulisi kiinnittää myös haavoittuvuutta potentiaalisesti lisääviin tai sitä vähentäviin rakenteisiin. Tämä julkaisu sai alkunsa tarpeesta koota yksiin kansiin tietoa haavoittuvuudesta ja sen huomioimisesta turvapaikkaprosessissa. Vapaamuotoisista keskusteluista Pakolaisneuvonta ry:n Pia Lindforsin ja Marjaana Laineen kanssa tuli koko ajan päämäärätietoisempia ja tutkija-juristi-työryhmämme päätti hakea rahoitusta haavoittuvuusaiheisen webinaarin järjestämiseen sekä e-julkaisun toimittamiseen.

Pääpaino julkaisussa on haavoittuvien turvapaikanhakijoiden kanssa eri rooleissa työskentelevien ihmisten kokemuksilla ja näkemyksillä haavoittuvuudesta turvapaikkaprosessissa. Julkaisussa on kaksi pidempää artikkelia, joissa lähestymistapa on tieteellisempi, mutta silti yleistajuinen. Nämä kirjoitukset tarjoavat näkökulmia siihen, miten muistin toiminta vaikuttaa ihmisen kykyyn toimia prosessissa ja miten trauma vaikuttaa tähän sekä miten lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä huomioidaan haavoittuvuus. Kirjoitukset herättelevät miettimään sitä, miten turvapaikkaprosessissa huomioidaan terveydentilaan liittyvä tieto tai sitä, voisiko turvapaikkaprosessi toimia haavoittuvassa asemassa olevan kannalta paremmin, jos haavoittuvuuden tunnistaminen vaatisikin yksilön ominaisuuksien tarkastelun sijaan koko prosessin, lainsäädännön ja instituutioiden tarkastelua? Mitä jos lähtökohtana olisikin haavoittuva, eikä loogisesti ja rationaalisesti toimiva oikeussubjekti? Vastaisiko dynaaminen ja kontekstisidonnainen käsitys haavoittuvuudesta ja resilienssistä enemmän sitä reaali maailmaa missä olemme; maailmaa, missä useimmat turvapaikanhakijat ovat jollain tavalla haavoittuvassa

asemassa? Kirjoitukset kidutetuista, sukupuolistunutta väkivaltaa kokeneista sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöön kuuluvista turvapaikanhakijoista ovat konkreettisia puheenvuoroja siitä, miten juuri edellä mainituilla tavoilla haavoittuvassa asemassa olevien haavoittuvuus ilmenee ja mitä haasteita he prosessissa kohtavat – sekä toisaalta, mitkä ovat niitä hyviä käytänteitä, joiden avulla haavoittuvuus tunnistettaisiin ja huomioitaisiin yhä paremmin.

Maailmassa on enemmän pakkomuuttajia kuin koskaan toisen maailmansodan jälkeen. Tässä joukossa on monella eri tavalla haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä, jotka ovat oikeutettuja siihen, että heidän erityistarpeensa tunnustetaan ja huomioidaan. Tavoitteenamme onkin lisätä tietoa haavoittuvuudesta ja sitä kautta edistää inhimillisempää ja ihmisoikeuksia kunnioittavampaa turvapaikkapolitiikkaa, missä haavoittuvuus tunnistettaisiin ja huomioitaisiin yhä paremmin.

Kiitän Pakolaisneuvonta ry:tä ja erityisesti Pia Lindforsia, Marjaana Lainetta, Emilia Toivasta sekä Meri Korniloffia yhteistyöstä ja asiantuntemuksesta. On ollut ilo työskennellä kanssanne ja lisätä tämän julkaisun ja webinaarin avulla tietoa haavoittuvuudesta. Suuri kiitos kuuluu julkaisun kirjoittajille, tutkijoille sekä haavoittuvien turvapaikanhakijoiden kanssa työskenteleville ammattilaisille, joita ilman tätä julkaisua ei olisi syntynyt.

Rovaniemellä 30.8.2022

Laura Tarvainen

1 Haavoittuvuus turvapaikkaprosessissa

LAURA TARVAINEN

1.1 Johdanto

Ihmisoikeudet ovat yleismaailmallisia. Yleismaailmallisuudella tarkoitetaan, että ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle ihmiselle maailmassa ja ovat voimassa kaikkialla samanlaisina. Samalla kuitenkin ihmisoikeusjärjestelmä sisältää erityisiä oikeuksia tietyille ihmisryhmille, joiden on koettu tarvitsevan erityistä suojelua. Harvat kansainväliset ihmisoikeussopimukset sisältävät suoria määräyksiä haavoittuvien ryhmien suojelemisesta (Siirtotyöläisten ja heidän perheenjäsentensä oikeuksia koskeva yleissopimus, Sopimus suojelusta olla tulematta tahdonvastaisesti kadotetuksi, valinnainen pöytäkirja lasten myynnistä, lapsiprostituutiosta ja lapsipornografiasta), mutta ajatus ihmisen ruumiillistuneen haavoittuvuuden suojelemisesta sisältyy eri ihmisoikeussopimuksissa säädettyyn non-refoulement periaatteeseen. (Pakolaisten asemaa koskeva yleissopimus artikla 33.1, Sopimus kuduksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi artikla 3, Euroopan ihmisoikeussopimus artikla 3, kansalaisyhteiskunta- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus artikla 7, EU:n perusoikeuskirja art.19.2). Lisäksi vaikka yleissopimus lapsen oikeuksista tai YK:n yleissopimus koskien vammaisten henkilöiden oikeuksia ei mainitse haavoittuvuutta, on sopimusten taustalla ajatus siitä, että tiettyjen ryhmien suojeleminen vaatii omia suojelumekanismeja.

Viime vuosina haavoittuvuus oikeudellisena käsitteenä on yleistynyt ja siihen viitataan niin oikeudellisissa instrumenteissa kuin oikeuskäytännössäkin. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on useasti viitannut haavoittuvuuteen ja haavoittuviin ryhmiin oikeuskäytännössään (esim. M.S.S. v. Belgia ja Kreikka, 2011) ja yhteisen eurooppalaisen turvapaikkajärjestelmän säädökset takaavat tiettyjä erityisiä oikeuksia haavoittuvassa asemassa oleville

turvapaikanhakijoille. Lainsäädäntö velvoittaa ottamaan haavoittuvuuden huomioon: tämä koskee valtiota ja sen myötä kaikkia niitä henkilöitä, jotka työnsä tai asemansa takia päättävät näiden henkilöiden oikeuksista. Haavoittuvuus on käsitteenä kuitenkin monimutkainen ja haasteet sen tunnistamisessa ja huomioimisessa näkyvät ratkaisukäytännössä. Omassa tutkimuksessani (meneillään oleva väitöstutkimukseni "Construction of Vulnerability. Victims of torture in asylum process") havaitsin, että turvapaikkaprosessissa vaikeuksissa ovat myös sellaiset hakijat, jotka pystyvät kertomaan haavoittuvuudestaan (tässä yhteydessä kidutuksesta kotimaassaan) ja joilla on lääkärinlausunto tukena. Ratkaisukäytäntö näyttäytyy sattumanvaraisena: kidutettujen turvapaikanhakijoiden, joille yhteisen eurooppalaisen turvapaikkajärjestelmän säädökset takaavat erityisiä oikeuksia, haavoittuvuuden tunnistaminen ja huomioonottaminen on sattumanvaraista ja sitä kautta myös lupakäytäntö näyttäytyy sattumanvaraisena. Kidutuksesta huolimatta turvapaikanhakijoiden edellytetään kykenevän toimivan loogisesti ja rationaalisesti ja pystyvän kertomaan kansainvälisen suojelun perusteensa johdonmukaisesti. Silloinkin, kun hakijalla on diagnosoitu olennaisesti hakijan toimintakykyyn vaikuttava posttraumaattinen stressireaktio, josta kärsii jopa yli 30 % hakijoista. Loogisen ja rationaalisen oikeussubjektin sijasta prosessin lähtökohdaksi tulisi ottaa haavoittuva subjekti, jolloin turvapaikkaprosessi suunniteltaisiin näistä premisseistä käsin. Ehdotankin tässä kirjoituksessa haavoittuvuuden ymmärtämistä universaalina, meitä kaikkia koskettavana, mutta toisaalta erityislaatuisena, resilienssistä riippuvaisena käsitteenä. Ryhmäperustaisen näkemyksen lisäksi tarvitsemme monitahoista ja -muotoista ymmärrystä haavoittuvuuden syistä, jotka ovat kontekstisidonnaisia ja moninaisia. Ihmisinä me kaikki olemme haavoittuvaisia, mutta meidän kykymme sietää haavoittuvuutta tai suojautua siltä vaihtelee. Tämä resilienssi ei ole synnynnäistä tai vain ryhmäperustaista, vaan yhteiskunnan rakenteissa, lainsäädännössä ja instituutioissa rakentuvaa.

1.2 Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuus: käsite, lainsäädäntö ja oikeuskäytäntö

Vaikka haavoittuvuuden käsitettä käytetään nykyään vakiintuneesti oikeudellisissa ja poliittisissa yhteyksissä (katso esim. Abrisketa, et al. 2015, 16; Churruca Muguruza et al. 2014, 129–166), on sen tarkka sisältö vielä epäselvä, jopa kiistanalainen (Peroni & Timmer 2013). Voidaan ajatella, että kaikki turvapaikanhakijat ovat haavoittuvassa asemassa lähtömaassaan kokemiensa vastoinkäymisten vuoksi sekä sen vuoksi, että turvapaikanhakijoina he ovat alttiita ihmisoikeusloukkauksille ja hyväksikäytölle laillisten maahantuloväylien puuttuessa heidän joutuessaan turvautumaan vaarallisiin reitteihin ja keinoihin paetessaan. (EIT, M.S.S. v. Belgia ja Kreikka, 2011). Voidaan myös ajatella, että jotkut turvapaikanhakijoista ovat haavoittuvaisempia kuin toiset, sillä heidän kykynsä esittää turvapaikkaperusteensa tai toimia turvapaikkaprosessissa prosessin edellyttämällä tavalla on heikentynyt heidän kohtaamiensa traumaattisten kokemusten, esimerkiksi kidutuksen vuoksi. Toisaalta voidaan ajatella, että haavoittuvuus määrittyy tiettyyn ryhmään kuulumisen perusteella. Esimerkiksi yksintulleet alaikäiset, yksinhuoltajaäidit, vammaiset henkilöt ja vanhukset voidaan lukea haavoittuvien turvapaikanhakijoiden joukkoon. Haavoittuvuus voi myös olla tilapäistä: lapsi on usein haavoittuvassa asemassa ikänsä ja asemansa vuoksi, mutta elämänkulun myötä tilanne muuttuu. Hän voi lakata olemasta haavoittuva lapsi, mutta myöhemmin löytää itsensä haavoittuvasta asemasta vaikkapa sairastumisen tai yksinhuoltajuuden vuoksi. Haavoittuvuus on kontekstisidonnaista ja aikaan ja paikkaan sidottua: esimerkiksi raskaus ei välttämättä luo haavoittuvaa asemaa Suomessa, mutta turvapaikkakontekstissa tai jossain toisessa heikomman äitiysterveyden valtiossa näin voikin olla. Haavoittuvuuden voi aiheuttaa synnynnäinen seikka (esim. sukupuoli) tai sellainen henkilöön liittyvä seikka, jota ei voi luonteensa vuoksi muuttaa (Tarvainen 2016). Oikeuskäytännössään EIT on katsonut, että tällaisia ryhmiä ovat esimerkiksi vammaiset henkilöt ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat. EIT on kiinnittänyt huomiota siihen, että ryhmän jäsenet ovat usein sosiaalisesti ja taloudellisesti valtaväestöä heikommassa asemassa ja kohtaavat ennakkoluuloja ja syrjintää.

Turvapaikkalainsäädännön kannalta keskeistä on, että EIT on katsonut haavoittuvuuden olevan seikka, joka tulee ottaa huomioon turvapaikkalainsäädännön ja -käytänteiden ihmisoikeusvaikutuksia arvioitaessa (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019). Moniperustaisesti haavoittuvassa asemassa oleva turvapaikanhakija kuuluu useaan haavoittuvaan ryhmään, mikä voi tehdä ihmisestä äärimmäisen haavoittuvan (EIT, Tarakhel v. Sveitsi 2014, jossa henkilö oli äärimmäisen haavoittuva kun hän oli lapsi ja turvapaikanhakija). Lainsäädännössä, institutionaalisissa rakenteissa sekä päätöskäytännössä tulisikin ottaa huomioon se, että haavoittuvuus voi johtua monesta samanaikaisesta syystä ja että ihminen voi olla monella eri tavalla haavoittuva (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019). Jokapäiväisessä puheessa haavoittuvuus mielletään usein kielteiseksi asiaksi. Sitä käytetään usein, kun puhutaan jollain lailla leimatuista tai marginaalissa olevista ryhmistä. Haavoittuvuus voidaan mieltää myös ihmiselämään olennaisesti kuuluvaksi, meitä kaikkia koskettavaksi asiaksi. Kehomme on altis vammoille ja elämämme on rajallista. Voimme koettaa varautua kaikkeen mahdolliseen, mutta silti monet asiat ovat vaikutusmahdollisuuksiemme ulkopuolella. Haavoittuvuus on tietyllä tavalla universaalialia. Toisaalta taas haavoittuvuus on erityislaatuista: se on riippuvaista siitä, mistä ihminen on kotoisin ja mitkä hänen taloudelliset ja sosiaaliset verkostonsa ovat. Ihmisen resilienssi, eli kyky sietää vastoinkäymisiä ja haavoittuvuutta vaihtelee. Resilienssi ei ole pysyvä, synnynnäinen ominaisuus vaan se vaihtuu ajassa ja tilanteissa, sen mukaan minkälaisia välineitä ihmisellä on suojautua, lieventää tai vastustaa haavoittuvuutta. Resilienssi rakentuu yhteiskunnan rakenteissa: niissä instituutioissa, rakenteissa ja lainsäädännössä, missä turvapaikkapäätöksiä tehdään tai turvapaikkapoliittisia linjauksia laaditaan (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019, Tarvainen 2016, Fineman 2010, Fineman & Gear 2013, Gear 2010).

Samoin kuin EIT, EU-tuomioistuin on huomionnut yksintulleiden turvapaikanhakijalasten erityisen haavoittuvuuden (EU-tuomioistuin, MA ym. v. Secretary of State for the Home Department). EU tuomioistuin on vastikään myös katsonut, että turvapaikanhakija, joka on kidutuksen uhri, on oikeutettu toissijaiseen suojeluun, jos on todellinen riski (real risk) siitä, että hän ei saisi asianmukaista terveydenhoitoa posttraumaattiseen stressireaktioon kotimaassaan (EU-tuomioistuin, MP v. Secretary of State for the Home Department).

Haavoittuvuus mainitaan myös useissa yhteisen eurooppalaisen turvapaikkalainsäädännön instrumenteissa. Niissä asetetaan erityisiä velvoitteita jäsenvaltioille, kun kyseessä on haavoittuvaan ryhmään kuuluva turvapaikanhakija. Vastaanottodirektiivin 21 artiklan mukaan jäsenvaltiolla on velvollisuus ottaa lainsäädännössään haavoittuvassa asemassa olevien *henkilöiden kuten alaikäisten, ilman huoltajaa olevien alaikäisten, vammaisten, vanhusten, raskaana olevien naisten, yksinhuoltajien, joilla on alaikäisiä lapsia, ihmiskaupan uhrien, vakavista sairauksista kärsivien henkilöiden sekä kidutuksen, räiskauksien tai muun vakavan psyykkisen, fyysisen tai seksuaalisen välivallan kohteeksi joutuneiden, kuten naisten sukuelinten silpomisen uhrien erityistilanne huomioon*. Saman direktiivin 22 artiklan mukaan valtioilla on velvollisuus ottaa haavoittuvuus huomioon, vain jos haavoittuvaksi katsotulla henkilöllä ajatellaan olevan erityisiä vastaanottotarpeita yksilöllisen harkinnan jälkeen. Direktiivissä ei määritellä mitä nämä erityiset vastaanottotarpeet ovat tai säädetä mekanismia tähän.

Ulkomaalaislain 96 § mukaan ”hakijalle, jolla on...haavoittuvasta asemasta johtuvia tai muuten turvapaikkamenettelyn aikana todettuja erityistarpeita, annetaan tukea sen varmistamiseksi, että hän voi hyötyä turvapaikkamenettelyyn liittyvistä oikeuksista ja noudattaa siihen liittyviä velvollisuuksia” (194/2015). Ulkomaalaislaissa ei määritellä haavoittuvassa asemassa olevia, mutta hallituksen esityksessä viitataan vastaanottodirektiiviin ja siinä mainittuihin ryhmiin (HE 218/2014 vp). On syytä huomauttaa myös, että direktiivin sananmuoto on avoin, jolloin myös muutkin kuin direktiivissä erikseen mainitut ryhmät voivat olla haavoittuvassa asemassa ja erityisen tuen tarpeessa. Myöskään ulkomaalaislaissa ei säädetä erillistä mekanismia tähän, vaan säädös luo yleisen viranomaisia koskevan velvollisuuden ottaa turvapaikanhakijoiden haavoittuvuus ja mahdolliset erityistarpeet huomioon koko prosessin ajan. Maahanmuuttoviraston omassa ohjeistuksessa tuodaan esiin joitain tunnistamisen työkaluja sekä selostetaan joitakin toimintamalleja erityisen tuen antamiseen (samaa sukupuolta oleva puhuttelija ja tulkki, puhuttelun keskeyttäminen, oikeusavustajan hankkiminen tietyissä tilanteissa, huoli-ilmoitus vastaanottokeskukseen, ilmoitus ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmään). HEUNI:n tutkimuksen mukaan vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei Maahanmuuttovirastolla ole systemaattisia prosesseja haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden tunnistamiseen ja ohjaamiseen tuen piiriin lain vaatimalla tavalla (Pirjatanniemi, et al. 2021).

Laissa kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta säädetään, että lakia soveltaessa on otettava huomioon erityistarpeet, jotka johtuvat kansainvälistä suojelua hakevan, tilapäistä suojelua saavan ja ihmiskaupan uhrin haavoittuvasta asemasta, kuten iästä taikka fyysisestä tai psyykkisestä tilasta (vastaanottolaki 6 §). Kuten edellä, tämäkin säädös velvoittaa ottamaan erityistarpeet huomioon koko prosessin ajan.

Turvapaikkamenettelydirektiivi mahdollistaa vastaanottodirektiivin 21 artiklassa määriteltyjen haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden turvapaikkahakemusten käsittelyn priorisoinnin ja velvoittaa puhuttelijan olemaan pätevä ottamaan turvapaikanhakijan haavoittuvuus huomioon siinä määrin kuin se on mahdollista. Hakijat, joiden katsotaan olevan erityisten menettelyllisten takeiden tarpeessa esimerkiksi iän, seksuaalisen suuntautumisen, sukupuoli-identiteetin, sairauden tai vamman takia, tai hakijan ollessa raiskauksen tai muun väkivallan uhri, tulisi tunnistaa kohtuullisen ajan kuluessa. Heille tulisi turvata riittävän tuen lisäksi riittävästi aikaa turvapaikkaperusteiden esittämiseen. Nopeutettua menettelyä koskee samat velvollisuudet /oikeudet, joten jos tätä tukea ei tällaisessa menettelyssä pystytä takaamaan, ei nopeutettua menettelyä tulisi näiden hakijoiden kohdalla käyttää. Määritelmädirektiivissä tunnustetaan haavoittuvien henkilöiden erityisasema ja velloitetaan ottamaan se huomioon kansainvälistä suojelua harkittaessa, mutta vain tapauskohtaisen arvioinnin jälkeen. Direktiivissä ei ole määritelty tapauskohtaisen arvioinnin sisältöä, sitä kuka tämän suorittaa tai erityistarpeiden sisältöä. Dublin asetuksessa ja palautusdirektiivissä säädetään myös velvollisuuksista ottaa haavoittuvuus huomioon.

Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuus on keskeisessä asemassa EU:n turvapaikkalainsäädännössä ja Suomessakin tähän on kiinnitetty lainsäädännössä huomiota. Samaan aikaan EU:n turvapaikkapolitiikka ja -lainsäädäntö sisältävät myös elementtejä, jotka vaikeuttavat haavoittuvassa asemassa olevien turvapaikanhakijoiden asemaa (Mustaniemi-Laakso, et al. 2016). EU:n turvapaikkalainsäädännön ryhmäperustainen logiikka (Brandl & Czech 2015; Tarvainen 2019) leimaa tietyt henkilöt haavoittuviksi, jolloin se voi toimia ulossulkevana. Joidenkin henkilöiden haavoittuvuus ja toisaalta haavoittuviksi katsottujen toimijuus voi jäädä vähemmälle huomiolle (Timmer et al. 2014; Abrisketa et al. 2015; Peroni & Timmer 2013).

Poissulkeva kategorisuus haavoittuvuuden tunnistamisessa näkyy muun muassa rikosuhrien haavoittuvuuden tunnistamisessa ja huomioonottamisessa (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019). Monet turvapaikanhakijat ovat kokeneet vakavaa rikollisuutta lähtömaassaan tai pakomatallaan. Arvioiden mukaan 5–35 % turvapaikanhakijoista on kidutuksen uhreja (Suikkanen 2010; Heeren et al. 2012) ja vaikka heidän tunnistamisessaan on edelleen haasteita, on näiden rikosten uhrien auttamiseksi kuitenkin määritelty erityiskäytänteitä (CAT-sopimus, Palermon sopimuksen lisäpöytäkirja ihmiskaupasta, ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä). Pakomatkan aikana tapahtuva seksuaalinen ja muu väkivalta jää prosessissa usein huomiotta. Voisikin ajatella, että turvapaikkaprosessi toimisi ihmisoikeusnäkökulmasta yhdenvertaisemmin, jos haavoittuvuutta ei nyt vallalla olevalla tavalla mielletäisikään erityislaatuiseksi, normaalista poikkeavaksi tekijäksi, joka koskee vain joitain turvapaikanhakijoita, vaan koko turvapaikkaprosessin lähtökohdaksi (Tarvainen 2016; 2019, Tarvainen & Hautala 2018).

Vastaanottolain 6 §:n mukainen haavoittuva asema ja siitä johtuvat erityistarpeet tulee selvittää yksilöllisesti kohtuullisen ajan kuluessa asian vireille tulosta. Haavoittuvassa asemassa olevien tunnistamiseen, erityisen tuen piiriin pääsyyn ja sen laatuun ja riittävyteen liittyy kuitenkin monia haasteita. Kidutuksen uhrien tunnistaminen on usein sattumanvaraista (Pakolaisneuvonta 2017, Kidutuksen vastainen komitea 2017, Ihmisoikeuskeskus 2018). Eduskunnan oikeusasiamies on kiinnittänyt tähän huomiota ja todennut, ettei kidutuksen aiheuttamia vammoja ja kidutuskokemuksia selvitetä terveystarkastuksissa riittävällä tavalla, tarkastuksen laajuus vaihtelee yksiköiden välillä vaikeuttaen näin haavoittuvuuden tunnistamista. Vihjeet ja jopa suorat kertomukset kidutuksesta jäävät usein vaille viranomaishuomiota (Suikkanen 2010, Kallakorpi 2019, Tarvainen 2019) ja onkin riskinä, että turvapaikanhakijoiden haavoittuvuus jää oikeudellisista velvoitteista huolimatta usein huomiotta turvapaikkaprosessissa, varsinkin kun oikeusapua on rajattu ja oikeusturvaa muutenkin heikennetty.

YK:n kidutuksen vastaisen komitean Suomea koskevissa tapauksissa E.K.W. v. Finland, Mr.X and Mr.Z. v. Finland ja Mr.x. v. Finland turvapaikanhakijoiden karkottaminen olisi kidutuksen vastaisen sopimuksen artiklan 3 vastaista. Tapauksessa E.K.W. Maahanmuuttovirasto tulkitsi lääkärinlausunnosta poikkeavalla tavalla, että hakijan vammat olisivat voineet johtua muustakin kuin kidutuksesta ja siten hakijan

haavoittuva asema jäi huomiotta ja hän sai kielteisen päätöksen. Nainen oli poliittisen toimintansa vuoksi joutunut sotilaiden pidättämäksi, hänet oli toistuvasti raiskattu ja häneen oli kohdistettu jatkuvaa julmaa väkivaltaa koko pidätyksen ajan. Suomessa hänellä diagnosoitiin postraumaattinen stressihäiriö, masennus ja muita psyykkisiä oireita. Lääkärinlausunnon mukaan arvet, ahdistuneisuus ja kivut tukevat hakijan kertomaa kidutuksesta. Maahanmuuttovirasto tulkitsi osittain epäloogisen kertomuksen epäuskottavaksi eikä tunnistanut lääkärinlausunnosta huolimatta, että kyseessä on kidutuksen uhri, jolla voi haavoittuvuutensa vuoksi olla vaikeuksia toimia prosessin edellyttämällä tavalla. Pakolaisneuvonnan mukaan Pakolaisneuvonta on joutunut vuodesta 2009 lähtien tekemään 17 valitusta ja kiireellistä täytäntöönpanokieltohakemusta YK:n kidutuksen vastaiseen komiteaan estääkseen kidutuksen uhrin käännättämisen ja joutumisen todelliseen vaaraan tulla uudelleen kidutetuksi. Tapauksissa viranomaiset eivät olleet menettelyn aikana tunnistanee aiempaa kidutusta ja/tai ottaneet sitä lain edellyttämällä tavalla huomioon tulevaisuuden uhan arvioinnissa. Kaikissa näissä tapauksissa on saatu täytäntöönpanokielto. Näistä 13 tapauksen käsittely on päättynyt ja hakijoille on myönnetty oleskelulupa, suurimmalle osalle turvapaikka (Pakolaisneuvonta 2022). Korkein hallinto-oikeus (KHO) arvioi ulkomaalaislain 96 §:n soveltamista tapauksessa 2020:91 todeten, että turvapaikkamenettelyssä ei ollut varmistettu erityisiä menettelyllisiä takeita haavoittuvassa asemassa olevalle, kun hakijalle ei ollut järjestetty samaa sukupuolta olevaa puhuttelijaa ja tulkkia. Tämän vuoksi KHO:n mukaan turvapaikkamenettely ei ollut asianmukainen, ja Maahanmuuttovirasto ei ollut siten myöskään voinut sen pohjalta luotettavasti arvioida A:n kertomuksen uskottavuutta. KHO kumosi Maahanmuuttoviraston ja hallinto-oikeuden päätökset ja palautti asian Maahanmuuttovirastolle uuden turvapaikkapuhuttelun järjestämiseksi. Tuoreemmassa tapauksikäytännössä ulkomaalaislain 96 §:n mukainen haavoittuvuuden huomioimisen velvoite on katsottu täytetyksi, kun turvapaikkapuhuttelussa puhuttelija on kysynyt hakijan voinnista ja halusta jatkaa puhuttelua. Helsingin hallinto-oikeus on toisaalta ymmärtänyt, ettei postraumaattisesta stressireaktiosta kärsivä raiskattu hakija kykene tuottamaan johdonmukaista kertomusta. Kuitenkin oikeus on katsonut, että kertomuksen epäjohdonmukaisuus ja omakohtaisuuden puute ovat tehneet kertomuksesta epäuskottavan.

1.3 Lähtökohtana haavoittuvuus

Kuten edellä on kerrottu, EIT:n ja EU-oikeuden ymmärrys haavoittuvuudesta on ryhmäperustainen. Oikeuskäytäntö on vaihteleva haavoittuvuuden huomioimisessa: omassa tutkimuksessani havaitsin, että vaikka haavoittuvuuteen olisi ilmeistä sekä hakijan kertomuksessa, että sitä tukevissa lääkärinlausunnoissa, ei sitä välttämättä tunnisteta tai huomioida. Jos haavoittuvuus tunnistetaan, tapahtuu se yleensä viittaamalla henkilön kuulumiseen haavoittuvaan ryhmään (kudutetut, lapset jne). Turvapaikkaprosessissa haavoittuvuuteen suhtaudutaan vaihtelevasti, vaikka haavoittuvuuden huomioimiseen on selkeä oikeudellinen velvoite. Hakijalta edellytetään loogista ja johdonmukaista kertomusta, vaikka hänellä olisi diagnoosi sellaisesta psyykkisestä tilasta, jossa tämä ei ole mahdollista. Lainsäädännön ja oikeuskäytännön lähtökohtana on autonominen, rationaalinen ja looginen subjekti ja haavoittuvuus on jotain tästä poikkeavaa (Tarvainen 2019).

Turvapaikkaprosessin haastava tehtävä on selvittää, kuka on kansainvälisen suojelun tarpeessa ja kuka ei, sekä selvittää, kuka on haavoittuvassa asemassa ja mahdollisen erityisen tuen tarpeessa. Jo pakolaissopimuksessa on kaksi keskenään kilpailevaa ristiriitaista intressiä: ihmisillä on oikeus rajoituksitta nauttia ihmisoikeuksista ja perusvapauksista; toisaalta johdannossa todetaan, että turvapaikan myöntäminen saattaa aiheuttaa kohtuuttomia paineita joillekin maille. Pakolaissopimuksessa kilpailevat nämä kaksi ristiriitaista intressiä: pakolaisten suojelu ja jäsenmaiden suvereniteetti. Myös Suomen pakolaispolitiikassa näkyy tämä jännite valtion turvallisuuden ja toisaalta ihmisoikeussopimusten asettamien velvoitteiden välillä (HE 94/2022 vp rajavartiolain muutos; HE 63/2022 vp valmiuslain muutos). EU:n yhteinen turvapaikkapolitiikka on tällä hetkellä eräänlaisessa pattitilanteessa, kun jäsenvaltiot eivät ole päässeet sopuun vastuunjaon toteuttamisesta (Sormunen 2022). Uudistuksia on kritisoitu turvallisuusorientoituneiksi, missä päähuomio on turvapaikan hakemisen rajoittamisessa, nopeutuissa menettelyissä ja sekundaarisen muuttoliikkeen torjumisessa (Chetail 2016). Lainsäädäntö johtaa tilanteeseen, missä viranomaisten tulisi ensin tunnistaa haavoittuvuus voidakseen myöntää erityistä tukea ja suojaa, mihin haavoittuvassa asemassa olevat hakijat ovat oikeutettuja. Esimerkiksi vastaanottodirektiivissä veloitetaan ottamaan haavoittuvuus huomioon vain, jos henkilön katsotaan olevan myös erityisten vastaanottotarpeiden tarpeessa yksilöllisen harkinnan

jälkeen. Kuitenkaan ilman, että hakija tunnistetaan erityistä tukea tarvitsevaksi, ei myöskään haavoittuvuutta havaita. Haavoittuvuus ymmärretään ja määritellään monella, toisistaan poikkeavilla tavoilla. Erilaiset taustaolettamat siitä, millä tavalla vaikkapa kidutuksen uhri toimii prosessissa vaikuttaa siihen, miten hakijan uskottavuutta arvioidaan. Lainsäädännön taustalla oleva ajatus loogisesta subjektista, josta haavoittuvuus on jotain poikkeavaa, operoi lainsäädännössä sillä tavalla ettei se kykene suojaamaan haavoittuvassa asemassa olevia.

Ryhmäperustainen ja kategorinen tapa ymmärtää haavoittuvuus ei siis riitä. Haavoittuvuus tulisi ymmärtää kontekstisidonnaisena, monisyisenä; ei yksilön ominaisuutena vaan ajassa ja tilassa vaihtelevana seikkana. Amerikkalaisen oikeustieteilijä Martha Finemanin mukaan (Fineman 2008, 2010) kaikki ihmiset ovat haavoittuvaisia, mutta ihmisen resilienssi eli kyky sietää haavoittuvuutta vaihtelee. Resilienssi rakentuu yhteiskunnan instituutioissa ja rakenteissa ja siksi haavoittuvuusanalyysin pitäisi keskittyä yksilön ominaisuuksien arvioinnin lisäksi myös niihin rakenteisiin, prosesseihin ja lainsäädäntöön missä resilienssi rakentuu. EIT toteaa oikeuskäytännössään, että haavoittuvuus on yksi niistä seikoista, joita tulee tarkastella arvioitaessa lainsäädännön ja sen soveltamisen vaikutuksia (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019). Velvoite ottaa haavoittuvuus huomioon voi tarkoittaa aktiivisia erityistoimia eli positiivista erityiskohtelua tosiasiallisen yhdenvertaisuuden takaamiseksi. Kun haavoittuvuus ja siltä suojautuminen ymmärretään rakenteissa rakentuviksi, olennaista on oikeusjärjestelmän sekä muiden yhteiskunnan rakenteiden tarkastelu kokonaisuutena. Kokonaisvaltaisempi ymmärrys haavoittuvuudesta on erityisen tärkeää haavoittuvassa asemassa olevien oikeuksien toteutumisen sekä tarvittavan tuen näkökulmasta. Se on lisäksi tärkeää vallan näkökulmasta. Turvapaikkaprosessin tavoitteena on totuuden selvittäminen: kuka täyttää minkäkin kansainvälisen suojelun kriteerin ja kuka on uskottava. Totuus on kuitenkin kytköksissä valtaan ja sen tarkastelu objektiivisesti on mahdotonta. Ne, joilla on tietoa, on valtaa, ja valta-asema määrittää sen, mikä on totta. Turvapaikkaprosessissa hakija konstruoidaan yhä uudestaan sen mukaan, kuka tarinaa kertoo ja mitä kertomuksessa pidetään tärkeänä. Viranomaiset, juristit ja tutkijat yrittävät sovittaa tosielämän kertomuksen vastaamaan oikeudellisia standardeja. Turvapaikkaprosessi rakentuu erilaisille taustaoletuksille siitä, millainen on uskottava tai haavoittuvassa asemassa oleva hakija. Toisaalta tietynlainen epäloogisuus voidaan hyväksyä

ja toisaalta se toimii hakijaa vastaan. Ollakseen uskottava kidutuksen uhri post-traumaattisesta stressireaktiosta kärsivä ihminen ei voi muistaa yksityiskohtia, mutta, ristiriitaista kyllä, sitä prosessi kuitenkin edellyttää vaatiessaan omakohtaista kertomusta. Tapauskäytännössä omakohtaisuudella näytetään tarkoitettavan kertomuksen yksityiskohtaisuutta. Yksilön tarkastelun sijaan pitäisikin tarkastella kokonaisuuksia: lainsäädäntöä, viranomaiskäytäntöjä ja turvapaikkapolitiikkaa ja havainnoida miten tehdyt ratkaisut vaikuttavat turvapaikanhakijoiden kykyyn vastustaa haavoittuvuutta.

Suomessa ulkomaalaislainsäädännön kiristykset yhdessä käytänteiden muutosten kanssa ovat vaikuttaneet siihen, miten turvapaikanhakijoiden oikeudet toteutuvat ja miten haavoittuvuutta huomioidaan. Vuosina 2015–2016 tehtiin huomattavia kiristyksiä (mm. valitusaikoja lyhennettiin kansainvälien suojelun asioissa, turvapaikanhakijoiden oikeutta oikeusapuun kavennettiin, jne.). Samaan aikaan päätöksentekokäytäntöä kiristettiin ja Maahanmuuttovirasto kiristi tulkintalinjaansa siitä, miten hakijan kokemuksen fyysisen tai henkisen väkivallan pelkoa arvioidaan. Tehdyssä selvityksessä kävi ilmi, että hakijan ikää tai aktiivista toimeliaisuutta käytettiin päätöksissä hakijan haavoittuvuutta vähentävänä tai sen kumoavana seikkana. Käsitettä ”nuori työikäinen mies” käytettiin esimerkiksi vuonna 2017 paljon useammin kuin vuonna 2015, ja päätökset joissa ilmaisua käytettiin olivat poikkeuksetta kielteisiä (Saarikkomäki ym. 2018). Myös Maahanmuuttoviraston Afganistania koskevassa maalinjauksessa työikäiset miehet ja lapsettomat terveet työikäiset katsottiin muun muassa sellaisiksi, joilla ei ole haavoittuvia ominaisuuksia (Maahanmuuttovirasto 2018; Tarvainen & Hautala 2018). Lainsäädännöllä ja poliittisilla linjauksilla voidaan toisaalta tehdä ihmisistä käytännössä oikeudettomia (esimerkiksi paperittomat) ja siten vähemmän vastustuskykyisiä haavoittuvuudelle.

Haavoittuvuus lähtökohtana tarkoittaisi siis sitä, että loogisen ja rationaalisesti toimivan subjektin sijaan oikeussubjekti olisikin haavoittuva. Dynaaminen ja kontekstisidonnainen käsitys haavoittuvuudesta ja resilienssistä vastaisi enemmän sitä reaali maailmaa missä olemme; maailmaa, missä useimmat turvapaikanhakijat ovat jollain tavalla haavoittuvassa asemassa. Ihmisoikeusnäkökulmasta voitaisiin ajatella, että turvapaikkapolitiikka toimisi tällöin yhdenvertaisemmalla tavalla. Haavoittuvuuden ymmärtäminen ryhmäperustaista identiteettiä laajemmin

takaisi sen, että huomiomme kääntyisi niihin henkilöihin, joiden ihmisoikeuksien toteutuminen on kaikkein suurimmassa vaarassa riippumatta siitä, kuuluvatko he joihinkin ennalta määrättyihin haavoittuviksi katsottuihin ryhmiin (Abrisketa ym. 2015).

1.4 Lopuksi

Haavoittuvuuden tulee olla yksi määräävistä tekijöistä turvapaikanhakijoiden vastaanotosta ja suojelusta päätettäessä. Haavoittuvuus on otettava huomioon koko turvapaikkaprosessin ajan, vastaanottoa järjestettäessä ja turvapaikkaprosessissa. Haavoittuvuus tulee huomioida kansainvälistä suojelua koskevaa päätöstä tehtäessä. Lainsäädäntö ohjaa tarkastelemaan haavoittuvuutta yksilön ominaisuutena ja ryhmän jäsenyyden kautta. Haavoittuvuus voi johtua näin ajatellen vaikkapa iästä, sukupuolesta tai fyysisistä ominaisuuksista tai uhrituomisesta, esimerkiksi kidutuksesta johtuvana tekijänä. Haavoittuvuus kollektiivisena käsitteenä on tarpeellinen, mutta yksistään riittämätön. Se on ulossulkeva kategorioissaan ja keskittyessään yksilöön riskinä on, ettei haavoittuvuutta nähdä tilannesidonnaisena ja yhteiskunnan rakenteissa rakentuvana. Koko kysymyksenasettelu muuttuu, kun haavoittuvuuden vastakohta ei olekaan haavoittumattomuus, vaan resilienssiä rakentavat instituutiot ja prosessit, jotka joko rajoittavat tai vahvistavat toimijuutta. Lopulta kyse on valtion vastuusta järjestää instituutionsa ja prosessinsa sillä tavalla, että tämä haavoittuvuus otettaisiin huomioon ja rakenteet tukisivat resilienssin rakentumista ja sitä kautta yksilön toimijuutta. Haavoittuvuus tulisi ymmärtää ryhmäperustaista käsitystä laajemmin yhteiskunnan rakenteiden epätasa-arvoisuuden ilmentymänä. Tapauskäytännön ja oikeuskirjallisuuden perusteella voidaan todeta, että haavoittuvuus näyttäytyy vähintäänkin epäjohdonmukaiselta suojamekanismilta. Suomea sitovia kansainvälisiä sopimuksia haavoittuvassa asemassa olevien suojelusta näytetään lainsäädännössä ja sen täytäntöönpanossa tulkittavan enemmänkin ohjenuorana kuin juridisesti sitovana viitekehystenä (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019). Turvapaikkaprosessissa haavoittuvuus toimii paikoitellen erikoisella tavalla: lääkärinlausunnon tukiessa hakijan kertomusta ja todetessa sen, ettei henkilö diagnoosiinsa vuoksi kykene toimimaan johdonmukaisesti ja tuottamaan aukotonta ja loogista kertomusta, tätä silti edellytetään hakijalta. Tutkimukset liittyen

muistin toimintaan, saatika traumatisoituneen ihmisen muistin toimintaan, eivät näy oikeudellisessa prosessissa (ks. tässä julkaisussa Skrifvars & Selim). Toisaalta kuitenkin lausuntoa edellytetään, mutta sen huomioiminen prosessissa on satumanvaraista. Moniperustainen haavoittuvuus jää suojeluntarpeen arvioinnissa vähemmälle huomiolle, kun kansainvälisen suojelun kriteeristön vuoksi huomio kiinnittyy joihinkin seikkoihin, toisten jäädessä katveeseen. Suomalaisessa oikeuskäytännössä on vähemmän vielä arvioitu sitä, mitä haavoittuvuuden huomioiminen käytännössä voi tarkoittaa. KHO on viitannut siihen, että puhuttelijan on oltava samaa sukupuolta (KHO 2020:91) ja joissain tapauksissa hallinto-oikeus on katsonut puhuttelijan vointia varmistavat kysymykset riittäviksi haavoittuvuuden huomioimisen kannalta. Prosessin ollessa rakennettu loogista ja rationaalista toimijaa varten, haavoittuvuuden ollessa poikkeus, ei voida kuitenkaan ajatella systeemin olevan kykenevä huomioimaan haavoittuvuutta riittävällä tavalla.

Vaikeudet EU:n turvapaikkalainsäädännön uudistamisessa ovat johtaneet siihen, että turvapaikkapolitiikan fokus on siirtynyt sen kontrolloimiseen, kenellä ylipäätään on pääsy järjestelmään (Sormunen 2022). Valtiot ovat myös itsessään haavoittuvaisia yrittäessään ratkaista globaaleja asioita lokaalisti. Samalla kun turvapaikkajärjestelmä on yhä syvenevän välineellistämisen-, turvallistamisen-, ulkoistamisen- ja epävirallistamiskehityksen keskellä, valtiot yrittävät taata ihmisoikeus-sopimusten mukaisen asianmukaisen turvapaikkaprosessin ja selvittää sen, kuka on oikeutettu kansainväliseen suojeluun. Valtiot sekoittavat mielestäni nämä kaksi asiaa keskenään pyrkien ratkaisemaan kansainvälistä suojelua myöntäessään rajojen turvallisuuteen liittyvän asian ja toisinpäin. Kuten selvitys (Saarikkomäki ym. 2018) osoitti, kansainvälisen suojelun kriteerien tulkinta on tiukentunut. Valtioneuvoston vuonna 2021 tehdyn tutkimuksen mukaan huomio on ollut turvapaikkamenettelyn tehostamisessa, ei niinkään hakijoiden perus- ja ihmisoikeuksissa. Tutkimuksessa suositeltiin muun muassa kiinnittämään parempaa huomiota haavoittuvuuteen (Pirjatanniemi et al. 2021). EMN vuosiraportissa vuodelta 2021 (EMN 2021) haavoittuvuudesta puhutaan vain koskien yksintulleita alaikäisiä ja heidän asemaansa liittyviä lakimuutoksissa. Raportissa viitataan muun muassa Työ- ja elinkeinoministerin asettamaan työryhmään, jossa valmistellaan oleskeluluvan saaneiden, yksintulleiden alaikäisten nuorten ja lasten palveluiden uudistamista yhdenvertaisiksi muiden erityistä tukea tarvitsevien ryhmien tapaan. Kansallisen lapsistrategian tarkoitus on vahvistaa haavoittuvassa

asemassa olevien ja väkivaltaa kokeneiden lasten oikeuksien toteutumista ja toteutumista seurataan hallituskausittain toimeenpanosuunnitelmalla. Kuitenkin strategian toteutumista, koordinoimista, seuraamista ja valvomista varten perustetun lapsiasianstrategian yksikön toiminnan jatkuvuus on vaakalaudalla kun valtiovarainministeriö ei ehdottanut sille pysyvää rahoitusta ehdotuksessaan talousarvioksi (Lastensuojelun keskusliitto 2022). Vastikään annetun hallituksen esityksen ulkomaalaislain muuttamiseksi mukaan (HE 100/2022) vain pakolaisstatuksella oleva alaikäinen voi hakea perheenyhdistämistä ilman toimeentuloedellytystä, jota aiemmin on siis edellytetty. Edelleenkin toissijaisen suojelun statuksella olevilta alaikäisiltä sekä täysikäisiltä kansainvälistä suojelua saavilta hakijoilta tätä edellytetään. Lisäksi säädöksissä pysyi ongelmallinen kirjaus, jossa oleskelulupa voidaan jättää myöntämättä maahantulosäännösten kiertämisen vuoksi.

Turvallistamis päämäärä näkyy hyvin myös uudessa HE rajavartiolaista (HE 94/2022 vp), jossa välineellistämiseen ja hybrdivaikuttamiseen pyritään puuttumaan turvapaikanhakijoiden oikeutta voimakkaasti rajoittavalla tavalla, käytännössä estämällä pääsyn prosessiin. Säädöksen ehdotukset luovat käytännössä ohituskaistan, missä turvapaikkalainsäädännöstä poikkeaminen on mahdollista, jos tilanne määritellään välineellistämiseksi. Haavoittuvassa asemassa olevien turvapaikanhakijoiden oikeudet nähdään toissijaisina rajojen turvallisuuden verrattuna. HE esitys ulkomaalaislain muuttamiseksi (HE 103/2022) tähtää maahanmuuton hallintaan hybrdivaikuttamisen tilanteessa. Rajamenettelyn tarkoituksena olisi käsitellä nopeasti perusteettomat hakemukset heti rajalla. Ehdotuksessa rajamenettelyä sovellettaisiin myös yksintulleisiin alaikäisiin ja vastuu haavoittuvuuden tunnistamisesta olisi rajaviranomaisilla. Edellä mainitut esitykset eivät huomioi Suomea sitovia velvoitteita haavoittuvuuden huomioon ottamisesta. Puhuttelu järjestettäisiin etäyhteydellä rajalta, mikä omalta osaltaan lisää riskiä siitä, ettei haavoittuvuutta myöskään tunnista Maahanmuuttoviraston viranomaisena. HE jättää monia hakijan oikeusturvan kannalta keskeisiä asioita ratkaisematta: miten turvataan, että hakija saa tarvittavan tiedon prosessista? Entä miten turvataan viivytyksetön pääsy oikeusavun piiriin, tilanteessa missä tätä rajattiin vuonna 2016 vain oikeusaputoimistoille ja yksityisen avustajan käyttö edellyttää ohjausta oikeusaputoimistosta? Suurten hakijamäärien tilanteessa on riski, ettei olemassa olevat alkuvaiheen resurssit riitä, jolloin tulisi

harkita sääntelyn palauttamista ennen vuoden 2016 tilaa, missä myös yksityiset avustajat voivat avustaa hakijaa alkuvaiheessa.

Toisaalta EU:ssa on pystytty nopeasti pääsemään yhteisymmärrykseen tilapäisen suojelun direktiivin käyttöönotosta ukrainalaisten turvapaikanhakijoiden kohdalla, jolloin suojaa myönnetään ilman yksilöllistä harkintaa ja hakijat saavat itse valita mihin maahan asettuvat. Turvapaikkapolitiikkaa leimaa tietynlainen ristiriitaisuus: toisaalta rajoja suojellaan haavoittuvien hakijoiden kustannuksella ja toisaalta suojelua päätetään antaa ilman yksilöllistä harkintaa. Haavoittuvuuden huomioimiseen on oikeudellinen velvoite ja tämä vaatisi sitä, että turvapaikkaprosessi suunniteltaisiin sellaisesta lähtökohdasta, missä haavoittuvuus ei olisikaan pelkästään yksilön ominaisuus, vaan tilanne- ja kontekstisidonnainen ja samalla lailla kuin resilienssi, suhteissa rakentuva. Jotta haavoittuvuuden käsitteellä olisi käytännön merkitystä, tulisi haavoittuvuutta tulkita ja määritellä suhteessa niihin yhteiskunnallisiin ja muihin seikkoihin, joilla on vaikutusta henkilön resilienssin ja oikeuksien tosiasiallisen toteutumisen kannalta (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019). Lainsäädännön ja käytänteiden tehtävänä tulisikin olla resilienssin vahvistaminen. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna esimerkiksi oikeus- turvaan ja valitusaikoihin tehdyt rajoitukset tai hybridivaikuttamiseen liittyvät turvapaikanhakuoikeuden rajoitukset näyttäytyvät pikemminkin haavoittuvuutta lisäävänä kuin sitä vähentävänä.

Lähteet

- Abrisketa Joana, Churruca Muguruza Cristina, de la Cruz Cristina, García Laura, Márquez Carrasco Carmen, Morondo Dolores, Nagore Casas María, Sosa Lorena & Timmer Alexandra (2015): *Report on the assessment of consistency in the prioritisation of human rights throughout EU policies*. FRAME report, European Commission.
- Brandl, Ulrike & Philip Czech (2015). General and Specific Vulnerability of Protection Seekers in the EU: Is There an Adequate Response to Their Needs? Francesca Ippolito & Sara Iglesias Sanchez (toim.) *Protecting Vulnerable Groups. The European Human Rights Framework*. Oxford: Hart Publishing, 247-270.
- Chetail, Vincent (2016). Looking beyond the Rhetoric of the Refugee Crisis: The Failed Reform of the Common European Asylum System. 2016(5) *European Journal of Human Rights*, 584-602.
- Churruca Muguruza Cristina, Gómez Isa Felipe, García San José Daniel, Fernández Sánchez Pablo, Márquez Carrasco Carmen, Muñoz Nogal Ester, Nagore Casas María & Timmer Alexandra: *Report mapping legal and policy instruments of the EU for human rights and democracy support*. FRAME report, European Commission 2014.
- Fineman, Martha & Anna Grear (2013) (toim.): *Vulnerability: Reflections on a New Ethical Foundation for Law and Politics*. Ashgate.
- Fineman, Martha (2008). The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. (201) *Yale Journal of Law and Feminism*, 1-23.
- Fineman, Martha (2010). The vulnerable subject and the Responsive State. *Emory Law Journal* 60 (2), 251-276.
- Grear, Anna (2010). *Redirecting Human rights. Facing the Challenge of Corporate Legal Humanity*. London: Palgrave Macmillan.
- Heeren, Martina, Julia Mueller, Ulrike Ehlert, et al. (2012). Mental health of asylum seekers: a cross-sectional study of psychiatric disorders. *BMC Psychiatry* 12, 114.
- Heikkilä, Mikaela & Maija Mustaniemi-Laakso (2019). Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuuden huomioiminen Suomen ulkomaalaisoikeudessa ja -käytänteissä. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.): *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 65-87
- Kallakorpi, Susanna (2019). Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden psyykkinen sairastuminen ja psykiatriset hoitokokemukset Suomessa. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.): *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 65-87
- Mustaniemi-Laakso Maija, Heikkilä Mikaela, Del Gaudio Eleonora, Konstantis Sotiris, Nagore Casas María, Morondo Dolores, Hegde Venkatachala & Finlay Graham (2016), The Protection of vulnerable individuals in the context of EU policies on border checks, asylum and immigration. FRAME report, European Commission 11(3).
- Peroni, Lourdes & Alexandra Timmer (2013). Vulnerable Groups: the Promise of an Emerging Concept in European Human Rights Convention Law. *International Journal of Constitutional Law* 11(4), 1056-1085.

Pirjatanniemi, Elina, Inka Lilja, Maija Helminen, Kristiina Vainio, Outi Lepola, ja Anne Alvesalo-Kuusi. Ulkomaalaislain ja Sen Soveltamiskäytännön Muutosten Yhteisvaikutukset Kansainvälistä Suojelua Hakaneiden Ja Saaneiden Asemaan. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2021.

Saarikkomäki, Elsa ; Oljakka, Nea ; Vanto, Johanna et al. / Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017: Pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä. 2018. 39 p. (Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia; 1).

Sormunen, Milka (2022). Järjestelmä, oikeudelliset reunaehdot vai järjestelmään kohdistuvat odotukset? EU:n turvapaikkajärjestelmän kolme tasoa. Helsinki: *Lakimies* 3-4/2022, 513-542.

Suikkanen, Sirkku (2010). Selvitys kidutettujen ja vaikeasti traumatisoituneiden turvapaikanhakija- ja pakolaislasten ja -nuorten määrästä sekä heidän psykiatristen palveluiden tarpeesta. Helsingin Diakonissalaitos.

Tarvainen, Laura (2016). Pakolaispolitiikka ja lainsäädäntö pääpiirteittäin – näkökulmana haavoittuvuus”. Raili Gothóni & Ulla Siirto (toim.), *Pakolaisuudesta kotiin*. Helsinki: Gaudeamus, 57-71.

Tarvainen, Laura (2019), Embodied and Embedded Vulnerable Subject: Asylum Seekers and Vulnerability Theory. *No Foundation, An Interdisciplinary Journal of Law and Justice* 17, 183-206.

Tarvainen, Laura & Sanna Hautala (2018). Paperittomuuteen pakotetut, *OIKEUS* 47, 4, 338-357.

Timmer, Alexandra, Balázs Majtényi, Katharina Häusler & Orsolya Salát (2014). EU Human Rights, Democracy and Rule of Law: From Concepts to Practice. FRAME Report 3(2).

Dublin asetus (Euroopan Parlamentin ja neuvoston asetus (EU) N:o 604/2013), EUVL L 180/31.29.6.2013

E.K.W. v. Finland, 4 May 2015, Communication No. 490/2012 CAT/C/54/D/490/2012.

EIT, M.S.S. V. Belgia ja Kreikka 30696/09, 21.1.2011.

EIT, Tarakhel v. Sveitsi 29217/12, 4.11.2014.

EMN 2021, vuosittainen maahanmuutto- ja turvapaikkaraportti, Euroopan muuttoliikeverkosto 2022.

EU-tuomioistuin, C- 353/16, MP v Secretary of State for the Home Department, 24.4.2018.

EU-tuomioistuin, C- 648/11, MA ym. v. Secretary of State for the home Department, 6.6.2013.

EU:n perusoikeuskirja, EUVL C 326, 26.10.2012.

Euroopan ihmisoikeusopimus (SopS 63/1999).

HE 100/2022

HE 103/2022

HE 218/2014 vp

HE 63/2022 vp

HE 94/2022 vp

Ihmisoikeuskeskus (2018). Ihmisoikeuskeskus on huolissaan turvapaikanhakijoiden oikeusturvan toteutumisesta, kannanotto 5.2.2018.

Kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen yhdistyneiden kansakuntien yleissopimuksen (Palermion sopimus) lisäpöytäkirja ihmiskaupan, erityisesti naisten ja lasten kaupan, ehkäisemisestä, torjumisesta ja rankaisemisesta, 71/2006.

Kansalaisyhteisöjä ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 7/1976)

KHO 2020:91.

Kidutuksen vastainen komitea (2017). Loppupäätelmä Suomen 7. määräaikaisraportista, CAT/C/FIN/CO/7, 20.1.2017

Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta (746/2011; 87/2015; 388/2015)

Lastensuojelun keskusliitto 2022, kansallisen lapsistrategian jatko on turvattava, vetoamus, 1.4.2022

Maahanmuuttovirasto 2018, Maahanmuuttoviraston Afganistan- linjaus on päivitetty lehdistötiedote, 12.9.2018.

Mr. X v. Finland, 12 November 2015, Communication No.523/2012.

Mr.X and Mr.Z v. Finland, 12 May 2014, CAT/C/52/D/483/2011 and 485/2011 Communications No. 483/2011 and 485/2011.

Määritelmädirektiivi (Euroopan Parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/95/EU), EUVL L 337/9, 13.12.2011

Pakolaisneuvonta 2017. Maahanmuuttovirasto ja ulkoministeriö eivät anna oikeaa kuvaa YK:n kidutuksen vastaisen komitean täytäntöönpanokielloista, ratkaisusta ja niiden merkityksestä. Tiedote, 20.9.2017.

Pakolaisneuvonta 2022. Kidutuksen uhrien oikeudet turvattava Suomessa. Vetoamus 05/2022.

Pakolaisten asemaa koskeva yleissopimus (SopS 77/1968).

Palautusdirektiivi (Euroopan Parlamentin ja neuvoston direktiivi 2008/115/EY), EUVL L 348/98, 24.12.2008.

Sopimus kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi (SopS 59/1989).

Turvapaikkamenettelydirektiivi (Euroopan Parlamentin ja neuvoston direktiivi 2013/32/EU, EUVL L 180/60, 29.6.2013.

Ulkomaalaislaki (301/2004; 194/2015; 674/2015; 813/2015; 505/2016; 332/2016; 646/2016; 49/2017; 437/2019; 850/2019; 1251(2020; 737/2021;

Valinnainen pöytäkirja lasten myynnistä, lapsiprostituutiosta ja lapsipornografiasta, SopS 40-41/2012.

Vastaanottodirektiivi (Euroopan Parlamentin ja neuvoston direktiivi 2013/33/EU), EUVLL 180/96, 29.6.2013

YK, kansainvälinen yleissopimus siirtotyöläisten ja heidän perheenjäsentensä oikeuksista, 18.12.1990.

YK, Sopimus suojelusta olla tulematta tahdonvastaisesti kadotetuksi, 23.12.2010.

YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (SopS 26-27/2016).

Yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 59-60/1991.)

2 Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikka-prosessissa

JENNY SKRIFVARS & HEDAYAT SELIM

2.1 Johdanto

Turvapaikanhakijoiden matka turvaan on usein pitkä ja hengenvaarallinen. Heidän kohtaamansa haasteet kuitenkin harvoin päättyvät uuteen maahan asetuttaessa, sillä siellä heidän on kohdattava monimutkainen oikeusjärjestelmä hakeakseen kansainvälistä suojelua. Turvapaikkaprosessissa turvapaikanhakijoiden odotetaan kertovan kokemastaan vainosta viranhaltijalle, jonka tehtävänä on päättää, täyttykö kansainvälisen suojelun oikeudelliset kriteerit. Tämä voi olla erityisen ahdistavaa juuri turvapaikanhakijoille, sillä heidän kokemansa vaara, trauma ja maanpakolaisuus saattavat vaikeuttaa heidän kykyään kuvailla kokemuksiaan uskottavasti. Samaan aikaan asiakirjoja ei välttämättä ole, koska pakoon on lähdetty olosuhteissa, missä niiden keräämiseen ei ole ollut tilaisuutta. Kirjallista näyttöä turvapaikkaprosessiin ei näin ollen välttämättä ole. Näin ollen, koko turvapaikkapäätöksen perustana on tyypillisesti pelkästään hakijan suullinen kertomus.

Itse turvapaikkapuhuttelu on psykologisesti haastava kaikille osallistujille eli hakijoille, turvapaikkaviranomaisille ja tulkeille. Tämä voi heikentää edellytyksiä onnistuneeseen kommunikaatioon ja estää viranomaisia keräämästä oikeita tietoja päätöksentekoa varten, ellei haasteita oteta asianmukaisesti huomioon (Herlihy & Turner, 2009). Pahimmillaan nämä haasteet voivat johtaa siihen, etteivät viranomaiset usko hakijan perusteltua turvapaikkahakemusta. Samaan aikaan turvapaikka pitäisi varata vain niille, jotka todella tarvitsevat suojelua.

Jotta turvapaikkajärjestelmä toimisi asianmukaisesti on tärkeää, että turvapaikkaviranomaiset pystyvät erottamaan oikeudelliset kriteerit täyttävät hakijat niistä, jotka eivät täytä kriteerejä, sekä tunnistamaan mahdolliset perättömiä lausuntoja esittävät hakijat.

Tässä artikkelissa hyödynnämme oikeuspsykologian tutkimusta tarjotaksemme yleiskuvan psykologisista ongelmakohtista, jotka saattavat häiritä turvapaikanhakijoiden kykyä tuottaa yksityiskohtaisia, johdonmukaisia ja uskottavia kertomuksia turvapaikkahakuprosessin yhteydessä. Ensiksi kuvaamme taustatekijöitä, jotka vaikuttavat ihmisten tapaan reagoida riskeihin. Nämä tekijät vaikuttavat heidän päätökseensä paeta kotimaastaan ja hakea turvapaikkaa. Toiseksi tutkimme yleisiä reaktioita traumaattisiin tapahtumiin ja sitä, kuinka trauman vaikutukset hakijan mielenterveyteen saattavat vaikuttaa turvapaikanhakijan kykyyn toimia turvapaikkajärjestelmässä. Kolmantena tutkimme, kuinka virheettömästi ja johdonmukaisesti ihmisten voidaan yleisesti olettaa muistavan ja kuvailevan aiempia kokemuksiaan, minkä jälkeen tarkastelemme, kuinka traumat, mielenterveyden tila sekä kulttuuri vaikuttavat muistiin. Lopuksi tarkastelemme turvapaikkapuhutelmun piirteitä, jotka saattavat hankaloittaa hakijoiden kokemusten ilmaisemista.

2.2 Pakomatkaan, sen ajankohtaan ja turvapaikan hakemiseen vaikuttavat tekijät

Tavallinen oletus lienee, että vakavaa uhkaa kohtaavat ihmiset tekevät kaikkensa jättääkseen kotimaansa ja hakeakseen turvapaikkaa mahdollisimman pian. Viimeaikaiset tutkimukset ovat paljastaneet, etteivät viranomaiset aina pidä hakijoiden kokemia pelkoa perusteltuna, jos he viivyttävät maasta poistumista (Skrifvars et al. 2021). Monet psykologiset tekijät kuitenkin vaikuttavat siihen, kuinka henkilö havaitsee ja arvioi riskejä, ja ihmisten välillä on huomattavia eroja sen suhteen, kuinka he reagoivat riskeihin ja kuinka nopeasti he tekevät päätöksiä. Esimerkiksi hakija, joka on kokenut toistuvaa uhkaa, saattaa ajan myötä kokea riskit vähemmän vakavina. Henkilön käyttäytymiseen vaikuttavat myös hänen kiintymyksensä kotipaikkaansa sekä se, kuinka houkuttelevana vaihtoehtona hän

pakenemista pitää. Esimerkiksi joutuessaan valitsemaan, pakeneeko yksin vai sietääkö vainoa, vanhempi saattaa valita jälkimmäisen vaihtoehdon, jotta ei joutuisi eroon lapsistaan. Ihmisten välillä on eroavaisuuksia myös siinä, miten hyvin he sietävät riskejä ja missä määrin he ovat passiivisia tai uhmakkaita vaaran edessä (Cameron, 2008). Lisäksi useat rakenteelliset seikat voivat estää turvapaikanhakijaa kääntymästä viranomaisen puoleen suojelua pyytääkseen. Tällaisia esteitä ovat muun muassa tietämättömyys turvapaikan hakemisen ehdoista, paikallisen kielen osaamattomuus sekä se, ettei oikeudellista apua ole saatavilla (Robinson & Sergott, 2002). Näiden seikkojen vuoksi viranomaisten tulisi välttää ennen aikaisen arvioiden tekemistä hakijan kohtaamasta uhasta sen perusteella, kuinka kauan hänellä kesti paeta kotimaastaan ja hakea turvapaikkaa uudessa maassa.

2.3 Trauman kokeminen: yleiset reaktiot ja mielenterveyden ongelmat

Traumaattiset kokemukset eivät sinällään ole poikkeuksellisia: Enemmistö meistä joutuu ainakin kerran elämänsä aikana kokemaan poikkeuksellisen uhkaavan tai katastrofaalisen tapahtuman, todistamaan sellaista tai kuulemaan, että sellainen on tapahtunut läheiselle perheenjäsenelle tai ystävälle. Tämä on vielä todennäköisempää turvapaikanhakijoiden keskuudessa. Tyypillisiä esimerkkejä traumaattisista tapahtumista ovat kuolema tai sen uhka, vakava loukkaantuminen tai seksuaalinen väkivalta, mutta traumaattisena voidaan pitää mitä tahansa katastrofaalista tapahtumaa, joka todennäköisesti aiheuttaisi kokonaisvaltaista ahdistusta kenelle tahansa.

Trauma vaikuttaa jokaiseen eri tavalla, eikä ole mahdollista ennustaa, miten kukakin siihen reagoi. Monet traumaattisille tapahtumille altistuneet kokevat joitakin traumaattisten stressioireiden muotoja tapahtumaa seuraavien päivien tai viikkojen aikana. Tyypillisiä esimerkkejä ovat pakonomaiset ajatukset, takaumat ja painajaiset sekä taipumus välttää traumaan liittyviä ihmisiä, paikkoja, muistoja tai ajatuksia (Duodecim, 2020). Myös surun, vihan ja hermostuneisuuden tunteet sekä univaikeudet ja ihmissuhdeongelmat ovat yleisiä. On erittäin yksilöllistä, kuinka kauan oireet kestävät, ja miten henkilö selviytyy niistä. Jotkin

selviytymismekanismit saattavat olla ristiriidassa sen kanssa, miten traumatisoituneiden ihmisten yleisesti odotetaan käyttäytyvän. Jos turvapaikanhakija esimerkiksi muistelee traumaattisia kokemuksiaan tunteita näyttämättä, hänen saatetaan tulkitua suhtautuvan tapahtumaan välinpitämättömästi, minkä seurauksena tapahtuma saatetaan virheellisesti katsoa vähemmän päteväksi syyksi turvapaikan hakemiselle (Gyulai, 2013).

Yleensä ensimmäiset traumaoireet väistyvät kolmen kuukauden kuluessa (Zoellner et al. 2016). Joillakin ihmisillä oireet kuitenkin jatkuvat ja voivat johtaa traumaperäisiin mielenterveyden häiriöihin. Traumaperäinen stressihäiriö (PTSD) on traumasta selviytyneiden yleisin psykologinen häiriö, mutta yleisiä ovat myös muun muassa masennus, ahdistukseen liittyvät häiriöt ja psykoosi. Arvioiden mukaan pakolaisilla esiintyy ei-pakolaisväestöä enemmän traumaperäistä stressihäiriötä, masennusta ja ahdistuneisuuteen liittyviä häiriöitä, ja jopa 9–30 % kaikista pakolaisista kärsii traumaperäisestä stressihäiriöstä (Steel et al. 2009). Vertailun vuoksi todettakoon, että Suomessa noin 0,5 % yleisväestöstä kärsii traumaperäisestä stressihäiriöstä yhden vuoden aikana (Duodecim, 2020). Korkea traumaperäisen stressihäiriön ilmaantuvuus turvapaikanhakijoiden keskuudessa voi johtua paitsi heidän aiemmista kokemuksistaan, myös vastaanottavan maan olosuhteista. Päivittäisten stressitekijöiden, kuten pitkäaikaisen laitosasumisen, yksinäisyyden, sosiaali- ja terveystalouden saatavuusongelmien sekä turvapaikkamenettelyn pitkittymisen, on todettu liittyvän korkeampaan PTSD-diagnoosien määrään (Barbieri et al. 2021). Turvapaikkaprosessi voi itsessään olla erittäin stressaava ja johtaa mielenterveyden heikkenemiseen (Schock et al. 2015). Tästä syystä turvapaikkajärjestelmä ja siinä tapahtuvat kohtaamiset eri tahojen kanssa tulisi suunnitella traumatietoisesti, eli huomioiden, että monilla hakijoilla on vakavasti traumatisoivia tapahtumia taustallaan, jotka saattavat vaikuttaa heidän kykyynsä ja tapaansa muistaa ja kertoa kokemuksistaan. Näin ylimääräisen trauman ja mielenterveyden heikkenemisen riski olisi mahdollisimman pieni.

Virallisen PTSD-diagnoosin saamiseksi henkilöllä on esiinnyttävä oireita seuraavista kategorioista: 1) toistuvat ja ahdistavat muistot, unet tai takaumat, 2) sisäisten tai ulkoisten ärsykkeiden, kuten muistojen, paikkojen ja ihmisten, välttäminen, 3) negatiiviset muutokset ajatuksissa ja mielialassa, ja 4) muutokset käyttäytymisessä, kuten piittaamattomuus, unihäiriöt ja keskittymisongelmat (Duodecim,

2020). Lisäksi oireiden on aiheutettava merkittävää ahdistusta tai haittaa yksilön sosiaaliselle tai ammatilliselle toiminnalle. Toisin sanoen diagnosoidusta mielen-terveyden häiriöstä kärsivän turvapaikanhakijan ei voida olettaa pystyvän toimi-maan terveen henkilön tavoin. Siksi on elintärkeää, että turvapaikanhakijoita työssään kohtaavat ihmiset ottavat huomioon mahdolliset mielen-terveysdiag- noosit, joita hakijoilla voi olla. Jopa virallisten diagnoosien puuttuessa useimmilla hakijoilla on vakavasti ahdistavia tai traumatisoivia kokemuksia, jotka voivat jäädä huomaamatta. Tämä tarkoittaa, että he saattavat tarvita apua turvapaikkamenet- telyn eri vaiheissa, hakemuksen jättämisestä aina lausuntojen esittämiseen haas- tattelun aikana. On erittäin tärkeää, että turvapaikkaviranomaiset ja muut turva- paikanhakijoiden kanssa tekemisissä olevat ymmärtävät tyypilliset traumareaktiot ja osaavat tukea hakijaa koko prosessin ajan.

2.4 Aikaisempien kokemusten muistaminen

2.4.1 Muistin vaihtelu ja rajat

Turvapaikkapäätösten perusteella vaikuttaa joskus siltä, että turvapaikanhakijoilta edellytetään täysin johdonmukaisia, yksityiskohtaisia ja virheettömiä kertomuksia kaikista aikaisemmista kokemuksistaan. Tutkimuksissa on kuitenkin vuosikym- menten ajan osoitettu, että ihmisen muisti harvoin kykenee tähän. Muisti ei ole objektiivinen, tarkka kuvaus tapahtumista, eikä sitä voi millään tavalla verrata videonauhuriin (The British Psychological Society, 2008). Sen sijaan muisti on sub- jektiivinen ja tulkinnallinen prosessi, johon vaikuttavat aiemmat kokemuksemme, asenteemme sekä tietomme. Kaikki muistinkäsittelyn vaiheet, eli alkuperäinen mieleen painaminen, mielessä säilyttäminen sekä mieleen palauttaminen, ovat alttiita virheille ja vääristymille. Se, mihin yksilö kiinnittää huomiota ympäristös- sään ja mitä hän painaa mieleensä, riippuu hänen aikaisemmista kokemuksis- taan. Useimmilla ihmisillä on taipumus muistaa tapahtuman keskeiset seikat eli tapahtuneen pääsisältö (esim. meitä kidutettiin), kun taas muistamamme perifeeriset tiedot (esim. miltä huone näytti) saattavat vaihdella (The British Psychological Society, 2008). Tutkimuksissa on myös vuosikymmenten ajan

osoitettu, että joitakin tietoja on yleisesti vaikea muistaa oikein (Cameron, 2010). Tällaisia tietoja ovat päivämäärät ja tapahtumien kesto, tavanomaisten esineiden (esim. kolikoiden ja liikennemerkkien) ulkonäkö sekä erisnimet. Lisäksi meillä on taipumus muistaa keskustelujen perussisältö, mutta harvoin muistamme tarkkoja sanoja tai lauseita. Toinen muistin piirre on, että muistot toistuvista tapahtumista muodostavat yleisluonteisen kaavan siitä, *mitä yleensä tapahtuu* (The British Psychological Society, 2008). Vaikka tämä on erittäin hyödyllistä ja tehokasta monissa arkielämän tilanteissa (esim. meidän ei tarvitse muistaa jokaista yksittäistä ravintolakäyntiämme, mutta on hyödyllistä muistaa, mitä ravintolakäynnin yhteydessä yleensä tapahtuu), tämä vaikeuttaa yksittäisten tapausten muistamista. Esimerkiksi toistuvaa pahoinpitelyä kokenut turvapaikanhakija ei ehkä kykene muistamaan tiettyjä yksittäisiä pahoinpitelytilanteita, mikä saattaa johtaa siihen, ettei häntä pidetä uskottavana.

Vaikka kokemus olisi onnistuneesti painettu mieleen ja tallennettu muistiin, mieleen palauttamiseen vaikuttavat myös monet tekijät. Mikä tärkeintä, muisto luodaan uudelleen joka kerta, kun se palautetaan mieleen; se muuttuu hieman jokaisella kerralla, kun ajattelemme sitä (Cohen, 2001). Se, miten kuvailemme muistoa jollekin toiselle, riippuu kontekstista, yleisöstä ja tilanteen tarkoituksesta. Yksinkertaistetusti voidaan sanoa, että sama muisto on mahdollista muistaa tai kertoa uudelleen eri tavoin eri tilanteissa. Meillä on myös taipumus muistaa enemmän tietoa useiden muistelukertojen jälkeen (Cohen, 2001). Turvapaikkaprosessissa useiden haastattelujen toteuttaminen turvapaikanhakijan kanssa voi auttaa häntä muistamaan kaiken tapahtuneen, mutta se voi myös johtaa epäjohdonmukaisuuksiin haastattelujen välillä. Lisäksi kaikki muistot unohtuvat ajan myötä, jos niitä ei toistuvasti kerrata. Itse asiassa unohdamme suurimman osan tiedoista, joita käsittelemme mielessämme, vain muutama tunti tapahtuman jälkeen. Muistot henkilökohtaisesti merkittävistä tapahtumista ja negatiivisista tunnekokemuksista säilyvät paremmin kuin tavallisiin tapahtumiin liittyvät muistot. Tästä huolimatta kaikki muistot ovat alttiita unohtumiselle. Muistot voivat myös helposti vääristyä sisäisten tai ulkoisten vaikutteiden vuoksi (The British Psychological Society, 2008). Yleinen esimerkki tästä on muiston lähteen määrittäminen väärin, esimerkiksi epäonnistuminen todellisten ja kuviteltujen tapahtumien erottamisessa (esim. lukitsinko oven vai ajattelin vain sen lukitsemista?). Ulkoiset vaikutteet, kuten virheelliselle tiedolle altistuminen

(joko tarkoituksella tai vahingossa, esimerkiksi keskustellessa tapahtumasta muiden kanssa), tai johdatteleva kysymyksenasettelu saattavat tuottaa virheitä sisältäviä tai jopa täysin vääriä muistoja.

Yhteenvetona todettakoon, että ihmisen muisti on subjektiivinen ja epätäydellinen versio tapahtumista, joka rakennetaan uudelleen joka muistelukerralla. Epäjohdonmukaisuuksia ja aukkoja esiintyy luonnollisesti kaikissa muistoissa, ja kaikki muistot voivat sisältää täysin tai osittain virheellisiä yksityiskohtia. On ensisijaisen tärkeää, että kaikki turvapaikanhakijoiden kanssa työskentelevät henkilöt sekä erityisesti turvapaikkaviranomaiset ja haastattelijat tuntevat hyvin nämä muistin toimintaa koskevat perustiedot.

2.4.2 Trauma, mielenterveys ja muisti

Muistin perusominaisuuksien tuntemisen lisäksi, on tärkeää ymmärtää, miten traumat ja mielenterveyshäiriöt voivat vaikuttaa muistiin, sillä monilla turvapaikanhakijoilla voi olla laaja traumahistoria. Yleinen nyrkkisääntö on, että kaikki, mikä pätee neutraaleihin muistoihin, pätee myös traumaattisiin muistoihin. Se, miten muistamme traumaattisia tapahtumia, on ollut jokseenkin kiistanalainen aihe, ja jotkut pitävät edelleen kiinni vääristä uskomuksista, joiden mukaan 1) traumaattiset muistot käsitellään eri tavalla kuin neutraalit muistot, minkä takia ne olisivat perustavanlaatuisesti epäjohdonmukaisia ja hajanaisia, ja 2) traumaattiset muistot tukahdutetaan usein automaattisesti. Nykyaikaisissa tutkimuksissa on havaittu, että traumaattisten tapahtumien muistoja käsitellään pitkälti samalla tavalla kuin neutraaleja muistoja. Samoin meillä on yleensä taipumus muistaa kokemamme traumaattiset tapahtumat hyvin, koska niillä on yleensä suuri henkilökohtainen merkitys. Ei siis ole vakuuttavaa näyttöä siitä, että henkilö voisi olla kokonaan kykenemätön muistamaan tapahtumia muuten kuin normaaliin unohtamiseen tai välttämiseen liittyvistä syistä (Engelhard et al. 2019). Kuitenkin, ihmisten halukkuus kuvaila kivuliaita ja traumaattisia muistoja voi vaihdella, koska monelle halu välttää niitä voi olla voimakas. Tapahtumien muistelun välttäminen voi itsessään heikentää muistikuvia.

Traumaattisen tapahtuman keskeiset osat muistetaan usein perifeeristä tietoa paremmin, mikä pätee myös neutraaleihin muistoihin. Erittäin stressaavissa

tilanteissa ihmisillä on kuitenkin taipumus painaa mieleen kaiken kaikkiaan vähemmän tietoa tapahtumasta, minkä vuoksi henkilö saattaa muistaa traumaattisesta tapahtumasta vähemmän yksityiskohtia kuin neutraalista tapahtumasta (Shields et al. 2017). Käytännössä tämä voi tarkoittaa, että turvapaikanhakijalla on vaikeuksia muistaa esimerkiksi sitä, mitä tapahtui välittömästi ennen traumaattista tapahtumaa tai heti sen jälkeen. Tutkimuksissa on myös havaittu, että traumaattisten muistojen sisältö voi olla osittain erilainen kuin neutraalien muistojen sisältö, sillä meillä on taipumus muistaa enemmän tunteisiin ja aisteihin liittyvää tietoa (esim. mitä tunsimme, mitä kuulumme tai mitä haisimme) traumaattisista tapahtumista kuin neutraaleista tapahtumista (Crespo & Fernandez-Lansac, 2016). Lyhyesti sanottuna ihmiset saattavat muistaa traumaattisista tapahtumista vähemmän ja erilaisia yksityiskohtia kuin neutraaleista tapahtumista. Lisäksi ihmiset eivät ehkä ole yhtä kykeneviä tai halukkaita palauttamaan traumaattisia tapahtumia mieleen. He voivat tietoisesti tai tiedostamattaan välttää traumaattisia muistoja kielteisten tai ei-toivottujen tunnetilojen tai tunteiden välttämiseksi (Herlihy et al. 2012). Taipumusta välttää traumaan liittyviä ajatuksia ja muistoja voi olla hyvin vaikea vastustaa, vaikka esimerkiksi turvapaikanhakija olisi täysin tietoinen siitä, kuinka tärkeää on kertoa kaikesta yksityiskohtaisesti. Lisäksi stressi vaikeuttaa muistojen mieleen palauttamista. Siksi on ratkaisevan tärkeää luoda rauhallinen ja turvallinen haastatteluympäristö, joka maksimoi turvapaikanhakijan kyvyn muistaa mahdollisimman paljon.

Myös erilaiset mielenterveyden häiriöt saattavat häiritä muistin toimintaa. Masennusoireita ovat negatiiviset ajatukset ja kyvyttömyys tuntea iloa, mikä näyttää johtavan masentuneen henkilön taipumukseen muistaa yleisesti vähemmän positiivisia ja yksityiskohtaisia muistoja (Chaudhary, 2009). Masennus ja ahdistus voivat molemmat vaikeuttaa tarkkaavaisuuden hallintaa ja keskittymistä, mikä heikentää henkilön kykyä seurata omaa tarinaansa. Unenpuute, joka on yleistä erilaisista mielenterveyden häiriöistä kärsivillä henkilöillä, johtaa nopeasti kognitiivisiin häiriöihin ja vaikuttaa muistinkäsittelyn kaikkiin vaiheisiin (Cohen, 2001). Myös krooninen kipu voi johtaa muistin heikkenemiseen, vaikkakin sen vaikutuksia on hankala erottaa usein samaan aikaan ilmenevästä masennuksesta (Cohen, 2001).

Yhteenvedona voidaan todeta, että traumaattiset tapahtumat muistetaan ja käsitellään pitkälti samalla tavalla kuin neutraalit tapahtumat, mutta niitä voi olla vaikeampi muistaa johdonmukaisesti ja yksityiskohtaisesti niiden ahdistavan sisällön, mieleen painamisen tai mieleen palauttamisen hetkellä vallinneen stressaavan ympäristön tai erilaisten mielenterveysongelmien vaikutusten vuoksi. On tärkeää, että turvapaikkahaastattelu on ympäristönä kannustava ja turvallinen ja että haastatteli tukee turvapaikanhakijoita sekä traumaattisten kokemusten muistamisessa että niiden mahdollisimman yksityiskohtaisessa kuvaamisessa.

2.4.3 Kulttuuri ja muisti

Kun keskustellaan muistin toiminnasta turvapaikkamenettelyssä, myös kulttuurienvälisellä kontekstilla on merkittävä vaikutus. Kulttuuriset tekijät muokkaavat kaikkia kognitiivisia prosesseja, mukaan lukien muistia (Hope et al. 2021). Toisin sanoen se, miten havainnoimme ympäristöämme ja jäsenämme tietoa mielesämme, saa vaikutteita kulttuuri-identiteetistämme ja -taustastamme. Kulttuuri vaikuttaa kaikkiin muistinkäsittelyn vaiheisiin, kuten siihen, mihin kiinnitämme huomiota ympäristössämme, mitä pidämme tärkeänä ja miten muistamme tapahtumia. Karkeasti voisi todeta, että yksilöllisistä kulttuureista tulevilla henkilöillä (esim. Eurooppa ja USA) voi olla taipumus käsitellä tietoa analyyttisellä tyyllillä keskittyen asioiden piirteisiin ja ominaisuuksiin, kun taas yhteisöllisistä kulttuureista tulevat henkilöt (esim. Aasia ja arabimaat) suosivat kokonaisvaltaista käsittelytyyliä, jossa keskitytään laajemmin kontekstiin. Myös oman itsen merkitys suhteessa muihin eroaa kulttuurien välillä. Yksilöllisistä kulttuureista tulevat henkilöt kertovat yleensä itseensä liittyvistä henkilökohtaisista kokemuksista, kun taas yhteisöllisistä kulttuureista tulevilla henkilöillä on taipumus kertoa sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja ihmissuhteisiin liittyviä muistoja. Yhteisölliseen kulttuuriin kuuluva henkilö voisi esimerkiksi kertoa perheenjäsenenä liittyvästä tapahtumasta ikään kuin hän olisi itse ollut paikalla ja kokenut asian henkilökohtaisesti. Länsimaiselle kuuntelijalle voi olla yllättävää huomata, että kertomus koskikin tapahtumaa, josta henkilö oli itse vain kuullut. Tutkimuksissa on perinteisesti verrattu yksilöllisiä kulttuureja ja yhteisöllisiä kulttuureja toisiinsa ja havaittu eroja niiden välillä. Samalla on tärkeä muistaa, että ryhmien sisällä yksilöt voivat toimia keskenään hyvinkin eri tavalla.

Suuri osa Suomeen tulevista turvapaikanhakijoista ei ole kotoisin länsimaista, joten he saattavat kertoa yleisluonteisemmista muistoista, jotka liittyvät sosiaaliseen kontekstiin ja vuorovaikutukseen. Turvapaikkaprosessiin osallistuvien tahojen olisi syytä tiedostaa oma kulttuurinen taustansa ja omat ennakko-oletuksensa.

2.5 Vainon ilmaiseminen: Turvapaikkahaastattelu

2.5.1 Kulttuurienväliset erot viestinnässä

Muistiin vaikuttamisen lisäksi kulttuurimme muokkaa myös sitä, kuinka kommunikoimme muiden kanssa. Tutkijat erottavat perinteisesti länsimaisten kulttuurien eksplisiittiseen, sisältölähtöiseen ilmaisuun keskittyvät viestintämallit yhteisöllisten kulttuurien viestinnästä, joka on epäsuorempaa ja kontekstisidonnaisempaa (Hall, 1976). Käytännössä nämä erot voivat johtaa siihen, että yhteisöllisestä kulttuurista tulevat henkilöt olettavat puhujan olevan tietoinen heidän lausuntojensa laajemmasta kontekstista, jolloin yksityiskohtia jää kertomatta. Oikeudellista haastattelua koskevissa tutkimuksissa on havaittu, että pyydettyä ”kertomaan kaikki” yksilöllisestä kulttuurista tulevat henkilöt kertovat yleensä enemmän yksityiskohtia kuin yhteisöllisistä kulttuureista tulevat henkilöt (Hope et al. 2021). Yksilöllisiin kulttuureihin kuuluvat henkilöt kertovat myös enemmän yksityiskohtia tapahtuman keskeisistä seikoista, kun taas yhteisöllisistä kulttuureista tulevat keskittyvät yleensä laajoihin, asiayhteyteen liittyviin yksityiskohtiin, kuten tapahtumapaikkaan (Gyulai, 2013). Silmiinpistävää on, ettei totuuden käsitteellä ole universaalia merkitystä. Joissakin kulttuureissa totuudella voidaan viitata täsmällisiin huomioihin siitä, mitä on tapahtunut, kun taas muut kulttuurit voivat laskea myös kuulopuheet osaksi totuutta (Granhag et al. 2017). Myös sukulaisuuteen ja ajanlaskuun liittyvillä käsitteillä voi olla erilaisia merkityksiä. Samoin sanattomat vihjeet, kuten henkilön ilmaiseman tunteen määrä, eroavat kulttuurien välillä (Gyulai, 2013).

Turvapaikkaviranomaisten tulisi olla tietoisia näistä viestinnän eroavaisuuksista, sillä ne saattavat auttaa ymmärtämään sen, miksi turvapaikanhakijoiden kertomukset eivät aina vastaa heidän odotuksiaan yksityiskohtien määrän sekä lausuntojen painopisteiden ja niiden koetun todenmukaisuuden suhteen. Myös oikeudellisilla edustajilla ja tulkeilla on ratkaiseva rooli, sillä he voivat osaltaan auttaa virkamiehiä ymmärtämään ja välttämään kulttuurieroista aiheutuvia mahdollisia väärinkäsityksiä.

2.6 Haastatteludynamiikka

Useat haastattelun piirteet voivat estää turvapaikanhakijoita esittämästä yksityiskohtaisia ja tarkkoja lausuntoja. Traumaattisten kokemusten kuvaileminen voi olla erityisen haastavaa turvapaikanhakijoille silloin, kun kertomuksen vastaanottajana on valtion viranomainen. Jo määritelmällisesti, pakolainen on kykenemätön tai haluton turvautumaan kotimaansa suojeluun, ja monet turvapaikanhakijat ovat kokeneet vakavaa kaltoinkohtelua – joskus jopa kidutusta – oman maansa viranomaisilta. Nämä kokemukset voivat johtaa siihen, etteivät he kykene luottamaan valta-asemissa oleviin henkilöihin (Herlihy & Turner, 2009). Hakijoilla, jotka tulevat yhteiskunnista joissa vallitsevat selkeät sosiaaliset hierarkiat, voi myös olla vaikeuksia haastaa arvovaltaisiksi kokemiaan henkilöitä. Nämä riskit huomioiden haastattelijoiden on tärkeää muodostaa luottamuksellinen suhde, edistää yhteistyötä ja varmistaa, että turvapaikanhakijat uskaltavat jakaa kokemuksiaan mahdollisimman paljon.

Myös tulkin läsnäolo vaikuttaa haastattelun dynamiikkaan, vaikka tulkin panos kielimuurin ylittämiseen onkin korvaamaton. Hakijalle saattaa olla epäselvää, mikä on tulkin rooli ja missä määrin tämä osallistuu päätöksentekoon (Herlihy & Turner, 2009). Vaikka turvapaikanhakijan ja tulkin yhteinen kulttuuritausta saattaa auttaa suhteen luomisessa, se voi myös johtaa turvapaikanhakijoiden skeptisyyteen haastattelun luottamuksellisuutta kohtaan. Näin voi käydä esimerkiksi silloin, kun hakijat ja tulkit kuuluvat eri etnisiin ryhmiin maassa, jossa eri etnisyyksien välillä on voimakkaita jännitteitä. Tämä saattaa antaa hakijoille vaikutelman, että tulkit ovat heidän vainoajiensa puolella (Hope et al. 2021). Mahdollisiin kokemusten jakamiseen liittyviin esteisiin voidaan puuttua jo haastatteluprosessin

alkuvaiheessa esimerkiksi korostamalla, että tulkki on puolueeton, ja antamalla hakijalle mahdollisuuksien mukaan oikeuden pyytää toista tulkkia.

2.7 Haastattelutekniikat

Turvapaikanhakijoiden lausunnot ovat kriittisen tarkastelun kohteena koko turvapaikkaprosessin ajan. Haastattelussa kerättyjen tietojen määrä ja oikeellisuus ovat kuitenkin suoraan yhteydessä esitettyjen kysymysten laatuun. On yleisesti tiedossa, että haastattelijat onnistuvat keräämään tarkempaa ja luotettavampaa tietoa silloin, kun he pyrkivät aikaansaamaan totuudenmukaisia lausuntoja luomalla positiivisen suhteen haastateltavaan ja rohkaisemalla kokemusten jakamiseen hyvässä yhteistyössä, verrattuna haastatteluihin, jotka pohjautuvat kriittisempään tyyliin ja epäuskon ilmaisemiseen (Brandon et al. 2018). Vaikka tuoreessa tutkimuksessa todettiin, että suurin osa kysymyksistä suomalaisissa turvapaikkahaastatteluissa on muotoiltu tyydyttävällä tavalla, yksittäisiä sävyiltään syyttäviä kysymyksiä esiintyi edelleen peräti kahdessa kolmasosassa otoksen haastatteluista (Skrifvars et al. 2020).

Avoimet kysymykset tai ”vapaan kertomuksen” mahdollistavat kysymykset (esim. ”Kerro minulle kaikki, mitä muistat pidätettynä olemisesta”) auttavat haastateltavia asioiden muistamisessa ja kertomisessa ja tuottavat yksityiskohtaisempia ja tarkempia lausuntoja kuin tarkentavat kysymykset (”Oliko se suuri vankila?”; katso Brandon et al. 2018). Sitä vastoin tarkentavat ja suljetut kysymykset – erityisesti johdattelevalla tavalla muotoillut – ovat ongelmallisia, sillä niistä saattaa käydä selkeästi ilmi, millaista vastausta kysymykseen odotetaan. Turvapaikanhakijat, joilla on ikään, mielenterveyshäiriöihin tai muihin ominaisuuksiin liittyviä haavoittuvuustekijöitä, voivat olla alttiita vaikutteille ja virheellisen tiedon antamiselle (ks. Ridley et al. 2013). Tutkimuksissa, joissa analysoidaan virkailijoiden esittämiä kysymyksiä tosielämän turvapaikkahaastatteluissa esimerkiksi Suomessa (Skrifvars et al. 2020), on havaittu, että turvapaikkaviranomaisilla on taipumus suosia tarkentavia kysymyksiä avointen kysymysten sijaan. Sekä haastattelijat että tulkit tulisi kouluttaa muotoilemaan kysymyksensä yhteistyöhön perustuvalla ja mahdollisimman avoimella tavalla, jotta voidaan sekä määrällisesti että laadullisesti maksimoida turvapaikkahakijan antama tieto.

2.8 Loppuhuomautukset

Oikeudellisia menettelyjä ei juuri ole suunniteltu huomioiden psykologisia tekijöitä. Tällaisia tekijöitä ovat esimerkiksi muistimme normaalit rajat, ihmisen käytöksen ja riskeihin reagoinnin ennalta-arvaamattomuus sekä kulttuuritaustan ja mielenterveyshäiriöiden vaikutukset. Tämä on osoitettu kerta toisensa jälkeen psykologisissa tutkimuksissa, joissa kuvataan puutteita seksuaalisen väkivallan ja epäillyn lapsen seksuaalisen hyväksikäytön kaltaisten rikosten tutkinnassa. Nämä psykologiset näkökohdat ovat vielä kriittisempiä turvapaikan määrittämisessä, ottaen huomioon turvapaikanhakijoiden poikkeuksellisen tilanteen, jossa heitä vaaditaan muistamaan vaikeita, vieraisissa maissa tapahtuneita kokemuksia monikulttuurisessa haastatteluympäristössä. Lopuksi voidaan todeta, että turvapaikkaviranomaisten tietoisuuden lisääminen turvapaikkamenettelyyn liittyvistä psykologisista näkökulmista on ratkaisevaa turvapaikkaprosessin oikeudenmukaisuuden ja virheettömyyden lisäämiseksi.

Lähteet

- Barbieri, A., Visco-Comandini, F., Alunni Fegatelli, D., Dessì, A., Cannella, G., Stellacci, A., & Pirchio, S. (2021). Patterns and predictors of PTSD in treatment-seeking African refugees and asylum seekers: A latent class analysis. *International Journal of Social Psychiatry, 67*(4), 386–396. <https://doi.org/10.1177/0020764020959095>
- Brandon, S. E., Wells, S., & Seale, C. (2018). Science-based interviewing: Information elicitation. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling, 15*(2), 133–148. <https://doi.org/10.1002/jip.1496>
- Cameron, H. E. (2008). Risk theory and “subjective fear”: The role of risk perception, assessment, and management in refugee status determinations. *International Journal of Refugee Law, 20*(4), 567–585. <https://doi.org/10.1093/ijrl/een032>
- Cameron, H. E. (2010). Refugee status determinations and the limits of memory. *International Journal of Refugee Law, 22*(4), 469–511. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eeq041>
- Chaudhary, J. (2010). Memory and its implications for asylum decisions. *Journal of Health & Biomedical Law, 37*(6), 37–63. <https://heinonline.org/HOL/License>
- Cohen, J. (2001). Errors of recall and credibility: Can omissions and discrepancies in successive statements reasonably be said to undermine credibility of testimony? *The Medico-Legal Journal, 69*(1), 25–34. <https://doi.org/10.1093/ijrl/13.3.293>
- Crespo, M., & Fernandez-Lansac, V. (2016). Memory and narrative of traumatic events: A literature review. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 8*(2), 149–156. <https://doi.org/10.1037/tra0000041>
- Duodecim (2020). *Käypähoito-suositukset. Traumaperäinen stressihäiriö*. Haettu 11.2.2022 osoitteesta <https://www.kaypahoito.fi/hoi50080>.
- Engelhard, I. M., McNally, R. J., & van Schie, K. (2019). Retrieving and modifying traumatic memories: Recent research relevant to three controversies. *Current Directions in Psychological Science, 28*(1), 91–96. <https://doi.org/10.1177/0963721418807728>
- Gyulai, G. (Ed.). (2013). *Credibility assessment in asylum procedures. A multidisciplinary training manual*. (Vol. 1). Hungarian Helsinki Committee
- Granhag, P. A., Landström, S., & Nordin, A. (2017). Värdering av muntliga utsagor: Ett vetenskapligt baserat beslutstöd för migrationsärenden [Evaluation of verbal statements: A scientifically based decision support for migration issues]. Göteborgin yliopisto.
- Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books
- Herlihy, J., Jobson, L., & Turner, S. (2012). Just tell us what happened to you: Autobiographical memory and seeking asylum. *Applied Cognitive Psychology, 26*(5), 661–676. <https://doi.org/10.1002/acp.2852>
- Herlihy, J., & Turner, S. W. (2009). The psychology of seeking protection. *International Journal of Refugee Law, 21*(2), 171–192. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eep004>

Hope, L., Anakwah, N., Antfolk, J., Brubacher, S. P., Flowe, H., Gabbert, F., Giebels, E., Kanja, W., Korkman, J., Kyo, A., Naka, M., Otgaar, H., Powell, M. B., Selim, H., Skrifvars, J., Sorkpah, I. K., Sowatey, E. A., Steele, L. C., Stevens, L., ... Wells, S. (2021). Urgent issues and prospects at the intersection of culture, memory, and witness interviews: Exploring the challenges for research and practice. *Legal and Criminological Psychology*, *April 2021*, 1–31. <https://doi.org/10.1111/lcrp.12202>

Robinson, V., & Segrott, J. (2002). *Understanding the decision-making of asylum seekers* (Vol. 12). London: Home Office.

Skrifvars, J., Korkman, J., Sui, V., van Veldhuizen, T., & Antfolk, J. (2020). An analysis of question style and type in official Finnish asylum interview transcripts. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. <https://doi.org/10.1002/jip.1557>

Skrifvars, J., Sui, V., Antfolk, J., van Veldhuizen, T., & Korkman, J. (2021). Psychological assumptions underlying credibility assessments in Finnish asylum determinations. *Psyarxiv*. <https://psyarxiv.com/aeut9/>

Schock, K., Rosner, R., & Knaevelsrud, C. (2015). Impact of asylum interviews on the mental health of traumatized asylum seekers. *European Journal of Psychotraumatology*, *6*. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v6.26286>

Shields, G. S., Sazma, M. A., McCullough, A. M., & Yonelinas, A. P. (2017). The effects of acute stress on episodic memory: A meta-analysis and integrative review. *Psychological Bulletin*, *143*(6), 636–675. <https://doi.org/10.1037/bul0000100>

Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., & van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systematic review and meta-analysis. *JAMA*, *302*(5), 537–549. <https://doi.org/10.1001/jama.2009.1132>

The British Psychological Society. (2008). *Guidelines on Memory and the Law*. The British Psychological Society. <http://londonmemoryclinic.com/wp-content/uploads/2013/07/Memory-The-Law.pdf>

Zoellner, L. A., Graham, B., & Bedard-Gilligan, M. (2016). Trauma- and Stressor-Related Disorders. Teoksessa J. Maddux & B. Winstead (toim.), *Psychopathology: Foundations for a contemporary understanding* (4. painos.). <https://doi.org/10.1176/appi.ps.56.11.1467>

3 Kidutetut turvapaikanhakijat

MARJAANA LAINE

3.1 Johdanto

Olen saanut juristina avustaa turvapaikanhakijoita ja seurata käytännössä turvapaikkamenettelyä jo noin 25 vuotta. Käytännön työssä on noussut jatkuvasti esiin se, että liian usein kidutuksen uhri jää tunnistamatta lain edellyttämällä tavalla. Ja vaikka päätöksentekijä hyväksyy, että hakija on joutunut kidutetuksi, niin liian usein se käytännössä sivuutetaan uskottavuuden arvioinnissa ja tulevaisuuden uhkaa koskevassa päätöksenteossa.

Turvapaikkamenettely on traumatisoituneelle kidutuksen uhrille lähtökohtaisesti mahdoton tehtävä, ellei haavoittuvaa asemaa ja erityistarpeita oteta huomioon. Hakijan edellytetään kertovan kaikki perusteet, myös erittäin arkaluonteiset, omat ja läheisten traumaattisimmatkin kokemukset yksityiskohtaisesti, johdonmukaisesti ja ”omakohtaisesti”. Hakijan edellytetään luottavan viranomaisiin ja tulkkeihin. Lähtökohtaisesti vaaditaan myös sitä, että hakija kertoo heti menettelyn alusta alkaen kaikista, myös kaikkein traumaattisimmista asioista.

Syksyn 2015 jälkeen Suomen turvapaikkamenettely epäonnistui täysin tuhansien hakijoiden kohdalla. Juuri haavoittuvassa asemassa olevat hakijat kärsivät eniten menettelyn ja vastaanoton laadun romahtamisesta, vastaanottokeskusten ja Maahanmuuttoviraston työntekijöiden, avustajien ja tulkkien kokemattomuudesta, resurssien ja osaamisen puutteista sekä lain tasolla tehdyistä oikeusturvaheikennyksistä. Käytännössä haavoittuvan aseman tunnistaminen ja selvittäminen koko menettelyn aikana oli täysin sattumanvaraista. Poikkeustilanteen seuraukset näkyvät edelleen.

*Keväällä 2016 Kongon demokraattisesta tasavallasta paennut nainen (jatkossa A), saapui Suomeen ja haki kansainvälistä suojelua. A kertoi alusta alkaen joutuneensa pidätetyksi ja kidutetuksi ja kärsivänsä terveysongelmista. Jo ensimmäiseen, henkilö-
lisyttä ja matkareittiä koskevan kuulemisen pöytäkirjaan on kirjattu, että hän valitti selkäkipuja ja kertoi sylkevänsä verta. Turvapaikkapuhutteluissa A kertoi joutuneensa kidutuksen ja seksuaalisen väkivallan kohteeksi ja toi esiin vatsakipuja, psyykkisiä ongelmia sekä huimausta.*

*Maahanmuuttovirasto puhutteli A:ta keväällä 2016 kahtena päivänä, pöytäkirjan-
tarkistus mukaan lukien yhteensä vain kuusi tuntia. Hänet kutsuttiin jatkopuhutte-
luun vuotta myöhemmin keväällä 2017, jolloin häntä kuultiin taas kahtena päivänä
yhteensä viisi tuntia. Hänellä oli miespuolinen julkinen oikeusavustaja, joka ei osal-
listunut turvapaikkapuhutteluihin. Kaikissa puhutteluissa oli miespuolinen tulkki.
Puhutteluissa oli myös tulkkaus- ja ymmärtämisongelmia.*

*Maahanmuuttovirasto teki kesällä 2017 kielteisen päätöksen uskottavuusperusteella.
Maahanmuuttovirasto katsoi, että kertomus oli sinänsä johdonmukainen mutta
pintapuolinen, eikä siitä välittynyt "omakohtaisuus", vaan se oli "mekaaninen ja
toistuva". Maahanmuuttovirasto ei pyytänyt lääkärinlausuntoa eikä selvittänyt A:n
terveydentilaa.*

*A valitti päätöksestä hallinto-oikeuteen. Hallinto-oikeudelle toimitettiin potilaskerto-
muksia ja lääkärinlausunto. Lausunnossa A:lla diagnosoitiin muun muassa trauma-
peräinen stressihäiriö. Hänellä todettiin pelkotiloja, paniikkikohtauksia, muistin ja
keskittymisen ongelmia. A oli psyykkisen terveydentilansa takia myös osastohoidossa
kahteen otteeseen.*

*Hallinto-oikeus teki päätöksen alkuvuodesta 2019. Se hylkäsi A:n pyynnön järjestää
suullinen käsittely ja hylkäsi valituksen uskottavuusperusteella. Perusteluissa hallin-
to-oikeus totesi ensin, että A:n terveydentila on voinut vaikuttaa hakijan kertomuk-
seen, mutta perusteli päätöstä muun muassa sillä, että hakijan kertomus vangitse-
misestä, vankilassa oloajasta sekä vapautumisesta "on jäänyt kokonaisuudessaan
pintapuoliseksi ja ulkoiseksi."*

Korkein hallinto-oikeus teki keväällä 2019 muutamassa kuukaudessa päätöksen hylätä valituslupahakemuksen, jolloin ensimmäistä hakemusta koskeva kielteinen päätös tuli lainvoimaiseksi. A haki pian tämän jälkeen alkukesästä 2019 uudelleen kansainvälistä suojelua alkuperäisillä syillä ja esitti uusina seikkoina uutta selvitystä terveydentilastaan. Hakemuksen vastaanottanut poliisi merkkasi lomakkeeseen A:n olevan haavoittuvassa asemassa. Maahanmuuttovirasto ei kuitenkaan järjestänyt uutta turvapaikkapuhuttelua, vaan teki A:ta kuulematta noin kaksi viikkoa hakemuksen jättämisen jälkeen päätöksen jättää hakemus tutkimatta uusintahakemuksena. Tässä vaiheessa A otti yhteyttä Pakolaisneuvontaan, joka otti asiassa valitustoimeksiannon.

Hallinto-oikeus myönsi ensin täytäntöönpanokiellon, mutta teki keväällä 2020 päätöksen hylätä valituksen ja katsoi, että Maahanmuuttovirasto oli voinut jättää toisen hakemuksen tutkimatta uusintahakemuksena. Hallinto-oikeus hylkäsi jälleen A:n vaatimuksen järjestää suullinen käsittely. Se katsoi, että asiaa ei ollut syytä arvioida toisin hallinto-oikeudessa esitetyn perusteella, vaikka hallinto-oikeudelle oli esitetty muun muassa lisänäyttöä ensimmäisen menettelyn virheistä sekä hakijan terveydentilasta ja kidutusvammoista. Valituksissa vedottiin myös YK:n kidutuksen vastaisen komitean ratkaisukäytäntöön sekä EIT:n oikeuskäytännöstä esimerkkinä tuomioon tapauksessa R.C. v. Ruotsi. Tässä vaiheessa selvisi myös, että Maahanmuuttovirasto oli kadottanut olennaisen osan puhuttelunauhoista. Korkein hallinto-oikeus ei antanut täytäntöönpanokielloa ja teki marraskuussa 2020 päätöksen hylätä valituslupahakemuksen. A:n asia jouduttiin näin ollen viemään YK:n kidutuksen vastaiseen komiteaan, joka antoi täytäntöönpanokiellon ja jossa se on edelleen käsittelyssä.

A:n tapaus muistuttaa pitkälti YK:n kidutuksen vastaisen komitean keväällä 2015 antamaa ratkaisua E.K.W. v. Suomi, jossa komitea vahvisti, että Maahanmuuttovirasto, hallinto-oikeus ja korkein hallinto-oikeus olivat epäonnistuneet uskottavuuden arvioinnissa ja sen tunnistamisessa, että E.K.W.:llä oli todellinen syy pelätä joutuvansa uudelleen kidutetuksi. Miksi Suomen viranomaiset eivät ottaneet A:n tapauksessa huomioon E.K.W. ratkaisua, joka oli annettu samoihin aikoihin kun A haki Suomesta kansainvälistä suojelua? Miksi viranomaiset eivät puuttuneet selviin virheisiin, vaan samanlainen tapaus jouduttiin viemään komiteaan, ja käytännössä vastuu palautuskiellon loukkausriskin tunnistamisesta sysättiin jälleen avustajan ja komitean harteille?

3.2 Miksi kidutuksen tunnistaminen on niin tärkeää?

Kidutus on yksi vakavimpia ihmisoikeusloukkauksia. Kidutus on yleensä viranomaisen aiheuttamaa tahallista kovan henkisen tai ruumiillisen kivun tai kärsimyksen aiheuttamista esimerkiksi tietojen saamiseksi, pakottamistarkoituksessa tai syrjintään perustuvasta syystä. Kidutuksen ja muun epäinhimillisen ja ihmisarvoa alentavan kohtelun kielto on turvattu useissa Suomea sitovissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, EU:n lainsäädännössä ja perusoikeuskirjassa sekä Suomen perustuslaissa ja ulkomaalaislaissa. YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastaisessa yleissopimuksessa määritellään kidutus ja asetetaan valtioille velvoitteita toimia kidutuksen estämiseksi sekä kidutuksen uhrien kuntoutuksen turvaamiseksi. Siitä miten kidutus tulee ottaa turvapaikkamenettelyssä huomioon, on runsaasti hyviä ohjeistuksia, ylikansallisten kuten EIT:n oikeuskäytäntöä sekä YK:n kidutuksen vastaisen komitean yleiskommentteja ja ratkaisukäytäntöä.

Kidutus täyttää turvapaikan ja toissijaisen suojelun määritelmässä tarkoitetun vainon ja vakavan haitan määritelmän. Turvapaikkamenettelyssä hakijan pakoa edeltänyt kidutus luo lähtökohtaolettaman siitä, että hakija on myös tulevaisuudessa vaarassa (määritelmädirektiivin 4 artiklan 4 kohta). Se tarkoittaa näyttötaakan kääntymistä eli sitä, että kielteisen päätöksen tehdäkseen viranomaisen on osoitettava, että hakija ei ole enää vaarassa.

Kidutuksen kielto ja siihen liittyen kielto palauttaa ketään alueelle, jossa hän on vaarassa joutua kidutetuksi (palautuskielto) ovat ehdottomia ihmisoikeuksia. Palautuskiellon ehdottomuus tarkoittaa, että se sitoo joka ikistä viranomaista, ja että sitä tulee noudattaa jokaisen ihmisen kohdalla ja kaikissa olosuhteissa. Väärän kielteisen päätöksen seuraukset ovat korjaamattomat ja korvaamattomat.

Kidutuksen uhri on turvapaikkamenettelyssä aina haavoittuvassa asemassa. Turvapaikkamenettelyssä viranomaisilla on lakiin perustuva velvollisuus tunnistaa kidutuksen uhri ja selvittää haavoittuvaan asemaan liittyvä tuen tarve, jotta hakijalle annetaan mahdollisuus kertoa perusteistaan viranomaisten edellyttämällä

tavalla. Kidutus on traumaattinen kokemus, joka voi vaikuttaa monella tapaa hakijan kykyyn muistaa ja kertoa perusteistaan.

3.3 Kidutetun hakijan kuuleminen turvapaikkamenettelyssä

Maahanmuuttoviraston turvapaikkapuhuttelu on tärkein osa menettelyä. Se, että menettelyn alusta alkaen, jo puhuttelussa saadaan selvitettyä kansainvälisen suojelun arvioinnin kannalta olennaiset seikat, on paras tae laadukkaalle ja viiveettömälle turvapaikkamenettelylle.

Kidutuksen uhrilla on erittäin hyvä syy olla luottamatta viranomaisiin. Kidutetun turvapaikanhakijan kohdalla luottamuksen luomisen merkitys korostuu. Se vaatii usein aikaa, asianmukaisia olosuhteita ja hakijan yksilöllisen tilanteen huomioon ottamista. Se, että puhuttelun alussa kerrotaan salassapitovelvollisuudesta ei riitä. Sillä miten hakija kohdataan ja saadaanko esimerkiksi turvapaikkapuhutte- luun luotua luottamuksellinen, turvallinen ja kiireetön ilmapiiri, voi olla ratkaiseva merkitys.

Kidutetun hakijan kohtaamiseen ja kuulemiseen on hyvä valmistautua henkisesti ja muistaa, että jokainen hakija on kohdattava ihmisenä ja yksilönä. On tärkeä tiedostaa omat asenteensa ja ennakkoluulonsa, ja ne on pystyttävä laittamaan sivuun. Myös täysin hakijaan liittymättömät läsnäolijoiden tunnetilat voivat erityisesti traumatisoituneen hakijan kohdalla vaikuttaa puhuttelussa ilmapiiriin ja samalla hakijan kykyyn kertoa perusteistaan.

Hakijoiden kuulemisessa aiheuttaa jatkuvasti ongelmia se, että kysymysten muotoilussa ja esittämisessä ei ole huomioitu hakijan usein moniperustaisesti haavoittuvaa asemaa (esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidoton traumatisoitunut kidutuksen uhri), hakijan kokemusten traumaattisuutta ja tapahtumista kulunutta aikaa. Traumatisoituneen hakijan kohdalla saman kysymyksen toistaminen kuule- misessa uudelleen ja uudelleen voi aiheuttaa täyden "lukituksen" tai johtaa siihen, että hakija vain vastaa jotain päästäkseen tilanteesta. Viime vuosina korostunut

ongelma ovat pitkittyneet menettelyt ja toistuvat kuulemiset kuukausien ja jopa vuosien aikana. Jatkuva ongelma on myös ”omakohtaisuuden” edellyttäminen ja erityisesti se, että omakohtaisuutta ei arvioida hakijan näkökulmasta ja yksilöllinen tilanne huomioiden.

Toistuva käytännön haaste on myös se, miten tarkasti hakijan voidaan edellyttää kertovan ja milloin hakija on kertonut riittävästi. On tärkeä muistaa, että usein kaikkia yksityiskohtia ei ole mahdollista eikä tarpeen selvittää ja että epäselvässä tilanteessa asia on tulkittava hakijan eduksi (ns. *benefit of the doubt* -periaate). Mielestäni viranomaisen selvittämisvelvollisuus myös tarkoittaa, että viranomaisen on selkeästi kerrottava, jos haluaa hakijan kertovan vielä tarkemmin. Tarkennuksia tulisi vaatia vain, jos asian arvioinnin kannalta olennainen seikka on jäänyt epäselväksi. Hakijaa ei tule vaatia kertomaan traumaattisista kokemuksista liian tarkasti, eikä toistuvasti. Tämä tulee ottaa huomioon myös avustamisessa.

Tulkkaus on aina turvapaikkamenettelyssä keskeisessä roolissa, jotta perusteet saadaan selvitettyä. Hakijan kuulemisessa tulee aina olla ammattitulkki, jolla on riittävä kielitaito ja sanasto sekä kyky kohdata haavoittuvassa asemassa oleva hakija. Kidutetun turvapaikanhakijan kohdalla korostuu myös se, voiko hän luottaa tulkkiin. Luottamus on edellytys sille, että hakija voi kertoa arkaluonteisista asioista tai esimerkiksi seikoista, joiden pelkää aiheuttavan ongelmia läheisilleen kotimaassa. Tämä tulisi ottaa nykyistä paremmin huomioon. Edelleen Maahanmuuttovirasto varsin vaihtelevasti selvittää ja ottaa huomioon hakijan toivomukset tulkin suhteen. Ohjeistuksissa ja oikeuskäytännössä (esim. KHO:2020:91) on selkeästi vahvistettu, että hakijoiden toiveet liittyen puhuttelijoiden tai tulkkien sukupuoleen, on otettava huomioon. Luottamukseen voi kuitenkin tulkin sukupuolen lisäksi vaikuttaa myös muut tekijät. Esimerkiksi monelle pohjoiskaukasialaiselle hakijalle on ollut tärkeää, että tulkki on suomalainen, eikä venäläistä alkuperää.

3.4 Lääkärinlausunnot turvapaikkamenettelyssä

Terveydentilaa koskevalla lausunnolla on usein suuri merkitys kidutetun turvapaikanhakijan kohdalla. Lausuntoa tarvitaan, jos hakija ei pysty kertomaan perusteistaan riittävästi. Sen merkitys korostuu tilanteissa, joissa kidutetun hakijan kertomus on kyseenalaistettu. Lausuntoa voidaan pyytää kidutukseen liittyvistä löydöksistä (mahdolliset jäljet ja kivut), kidutuksen vaikutuksesta hakijan psyykkiseen terveydentilaan sekä hoidon tarpeesta. YK:n kidutuksen vastaisen komitean ratkaisukäytännössä on toistuvasti avattu mitä tarkoittaa se, että päätöksentekijän on otettava uskottavuuden arvioinnissa huomioon trauman vaikutus, miten hakijan kertomusta ja tulevaisuuden uhkaa arvioidaan sekä mikä merkitys lääkärinlausunnoille ja muulle näytölle asiassa annetaan.

Maahanmuuttoviraston tulee lain mukaan huolehtia siitä, että hakijalle järjestetään lääkärintarkastus kidutustaustan selvittämiseksi, jos se on tarpeen kansainvälistä suojelua koskevan asian arvioimiseksi (esim. ulkomaalaislain 97 §:n 2 momentti ja määritelmädirektiivin 18 artikla). Tämä ei kokemukseni mukaan toteudu lähellekään riittävästi.

Hakijat ovat lausunnon ja erityisesti asiantuntevan lausunnon saamisen kannalta hyvin eriarvoisessa asemassa riippuen siitä, mihin ja missä sijaitsevaan vastaanottokeskukseen heidät on rekisteröity. Käytännössä vain harvalla hakijalla on mahdollisuus saada asiantunteva lausunto näytöksi kidutuksesta. Esimerkiksi Istanbulin protokolla (Istanbul Protocol 2022), joka antaa ohjeita siitä, kuinka henkilön mahdollista kidutustaustaa selvitetään ja kuinka löydöksistä raportoidaan, on aivan liian tuntematon lausunnonantajien keskuudessa.

Traumatisoituneen kidutuksen uhrin kohdalla tulisi niin lausunnoissa kuin päätöksenteossa myös ottaa nykyistä paremmin huomioon myös se, että käännytäminen takaisin alueelle ja olosuhteisiin, jossa traumaattiset kokemukset ovat tapahtuneet, usein estää hoidon onnistumisen ja voi tarkoittaa terveydentilan vakavaa heikentymistä. Erityisesti itsetuhoisen uhrin kohdalla se voi tarkoittaa

myös hengenvaaraa. Tämä tulisi erityisesti huomioida tilanteessa, jossa voidaan katsoa, että hakija ei olisi enää todellisessa vaarassa joutua uudelleen kidutetuksi.

3.5 Uskottavuuden arviointi

Haavoittuva asema tulisi ottaa huomioon viimeistään päätöksenteossa. Päätöksentekijällä tulee olla valmius tunnistaa mahdolliset viitteet haavoittuvuudesta, joita ei ole puhuttelussa huomioitu. Päätöksentekijä ei voi käyttää puuttuvaa ”omakohtaisuutta”, epäjohdonmukaisuuksia tai puuttuvia yksityiskohtia hakijaa vastaan ennen kuin hakijan mahdollinen haavoittuva asema ja tuen tarve on selvitetty ja otettu huomioon. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sen tarkistamista onko hakijalla ollut avustaja, onko otettu huomioon mahdollinen tulkin ja puhuttelijan sukupuolen vaikutus ja onko pyydetty lääkärinlausuntoa. Tarvittaessa on järjestettävä uusi puhuttelu, jos joku päätöksen kannalta merkityksellinen seikka on päätöksentekijän mielestä jäänyt selvittämättä riittävästi.

Liian usein päätöksenteossa hakijan haavoittuva asema ja myös tulkkausongelmat sivuutetaan sillä, että hakija on puhuttelussa vointia koskevista kysymyksistä tuonut esiin olonsa olevan ”normaali” ja olevansa valmis jatkamaan puhuttelua. Myös tulkkauksen ongelmien havaitseminen on sysätty liikaa hakijan vastuulle ja edellytetty, että hakija tuo ne esiin jo puhuttelussa tai heti sen jälkeen.

Viranomaisella on vastuu selvittää ja ottaa huomioon haavoittuva asema myös silloin, kun se ilmenee vasta menettelyn myöhemmässä vaiheessa (ks. esim. menettelydirektiivin 24 artiklan 4 kohta). Tämä ei toteudu lähellekään riittävästi. Edelleen päätöksissä kyseenalaistetaan valitusvaiheessa tai myöhemmän hakemuksen yhteydessä kerrottuja traumaattisiakin kokemuksia, painottaen aivan liikaa sitä, että asiasta on kerrottu vasta myöhemmässä vaiheessa.

3.6 Ylikansalliset viimeisenä keinona

Koska turvapaikkamenettelyssä on kyse ehdottomasta palautuskiellosta, niin on selvää, että vastuu kiellon noudattamisesta on valtiolla ja sen viranomaisilla. Jos viranomaiset eivät ole tunnistaneeet hakijan todellista riskiä joutua kidutetuksi, niin avustajalla ei kuitenkaan ole muuta vaihtoehtoa kuin toimia ja viedä asia ylikansallisiin eli YK:n valvontaelimiin tai Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen (EIT). Valitus ylikansallisiin edellyttää avustajalta isoa satsausta ja venymistä usein erittäin tiukalla ja ennakoimattomalla aikataululla, sekä ilman mitään takeita siitä, että saa korvausta tehdystä työstä. Ylikansallisiin turvaudutaan vasta kun ei ole muuta vaihtoehtoa.

Kidutetun hakijan kohdalla avustajan rooli ja vastuu korostuvat liian usein ja liikaa. Näin on tilanne aina, kun Suomen turvapaikkamenettely on epäonnistunut, ja hakijan kansainvälisen suojelun tarve tunnistetaan vasta sen jälkeen, kun juristi avustajana on joutunut hakijan puolesta viemään asian ylikansallisiin valvontaelimiin - eli hakijan käännitys alueelle, jossa hän on todellisessa vaarassa joutua kidutetuksi, on estetty ylikansallisista saadulla täytäntöönpanokiellolla. Palautuskiellon noudattaminen ei saa riippua siitä, onnistuuko hakija saamaan hyvän avustajan, joka pystyy viemään asian ylikansallisiin asti.

Olen vuodesta 2009 lähtien ollut Pakolaisneuvonnan juristina mukana viemässä 16 tapausta YK:n kidutuksen vastaiseen komiteaan. Tapauksissa on ollut kyse traumatisoituneista kidutuksen uhreista ja tapauksista, joissa haavoittuvaa asemaa ei ole tunnistettu ja/tai otettu huomioon päätöksenteossa. Näissä kaikissa komitea on antanut täytäntöönpanokiellon eli vaatinut valtiota pidättäytymään käännityksestä, kunnes komitea on käsitellyt asian. Näistä 13 tapausta on päätynyt tai päätymässä, koska valittajille on myönnetty oleskelulupa ja ehdottoman palautuskiellon loukkausriski on näin poistunut. Tämä siis vasta sen jälkeen kun komitea on estänyt käännityksen ja ottanut valituksen käsiteltäväkseen. Suurimmassa osassa tapauksia Maahanmuuttovirasto on myöntänyt oleskeluluvan asian ollessa vireillä komiteassa, jolloin asian käsittely komiteassa päättyy. Tapauksissa E.K.W. v. Suomi, Mr. X and Mr. Z. v. Suomi ja Mr. X. v. Suomi komitea antoi lopullisen ratkaisun ja vahvisti Suomen viranomaisten päätöksen olleen kidutuksen vastaisen sopimuksen 3 artiklan eli palautuskiellon vastainen.

3.7 Johtopäätökset

Kaikkien turvapaikkamenettelyyn osallistuvien yksiselitteinen prioriteetti tulisi olla, että ainoatakaan palautuskiellon arvioinnin osalta väärää kielteistä päätöstä ei tehdä. Tähän liittyy olennaisesti se, että jokainen kidutuksen uhri tunnistetaan, erityistarpeet selvitetään ja otetaan huomioon kansainvälisen suojelun arvioinnissa. Turvapaikkamenettelyyn tulisi myös luoda selkeä valtakunnallinen malli tai mekanismi, jolla luodaan käytännön tasolla edellytykset ja toimintatavat kidutuksen uhrien tunnistamiseksi ja riittävän tuen turvaamiseksi mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Liian moni kidutettu turvapaikanhakija on joutunut odottamaan vuosia ennen kuin turvapaikka viimein myönnetään. Pitkittynyt turvapaikkamenettely merkitsee hakijalle jatkuvaa pelkoa joutua käännytyksi ja valtavaa psyykkistä kuormitusta. Kidutuksen uhrin kohdalla menettelyn pitkittymisen ongelmat ja kuormittavuus korostuvat. Myös hyvän kotoutumisen edellytyksenä oleva kuntoutus voidaan aloittaa vasta, kun hakijalla on oleskelulupa.

Edellä kerrottu A:n tapaus on edelleen, yli seitsemän vuoden jälkeen, kesken. A kertoi alusta alkaen perusteistaan parhaansa mukaan, mutta viranomaiset epäonnistuivat hakijan haavoittuvan aseman tunnistamisessa ja huomioon ottamisessa, minkä seurauksena uskottavuuden arviointi ja koko turvapaikkamenettely epäonnistui käytännössä täysin. Alkuvaiheessa Maahanmuuttovirasto kuuli hakijaa vuoden välein, miestulkin läsnäollessa, ilman avustajaa. Maahanmuuttovirasto ei pyytänyt lääkärinlausuntoa. Valitusvaiheessa hakija toimitti selvitystä terveydentilastaan ja pyysi suullista käsittelyä. Silti hallinto-oikeus hylkäsi suullisen käsittelyn pyynnön ja katsoi, että hakijan olisi pitänyt pystyä kertomaan jotain, mihin hän ei kyennyt. Hakijan toinen hakemus jätettiin tutkimatta ja myös valitusvaiheessa esitetty näyttö menettelyn vakavista ongelmista sivuutettiin.

Koulutus ja riittävät resurssit ovat avainasemassa kidutuksen uhrin tunnistamisen turvaamiseksi. Erityisosaamista vaaditaan turvapaikanhakijoiden vastaanotto- ja terveystalvissa, turvapaikkapuhutteluissa ja päätöksenteossa eli Maahanmuuttovirastossa ja hallinto-oikeuksissa sekä myös oikeusavussa. Kidutuksen uhrien osalta erityisosaaminen tarkoittaa myös ylikansallisten,

eli paitsi EIT:n, niin myös esimerkiksi YK:n kidutuksen vastaisen komitean ratkaisukäytännön huomioon ottamista. Jokainen Suomea vastaan vireillä oleva tapaus, annetut ratkaisut ja myös täytäntöönpanokiellot tulisi analysoida ja ottaa huomioon päätöksenteossa.

Lähteet

E.K.W. v. Suomi, CAT/C/54/D/490/2012, Communication No. 490/2012, 4 May 2015.

EIT, R.C. v. Ruotsi, Application, 41827/07, 9.6.2010.

Istanbul Protocol 2022: *Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, UN revised edition 2022,

Määritelmädirektiivi (Euroopan Parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/95/EU), EUVL L 337/9, 13.12.2011 (uudelleenlaadittu)

Menettelydirektiivi (Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2013/32/EU), 26.6.2013 (uudelleenlaadittu)

Mr. X v. Suomi, CAT/C/56/D/523/2012, Communication No.523/2012, 12 November 2015.

Mr. X and Mr. Z v. Suomi, CAT/C/52/D/483/2011 - CAT/C/52/D/485/2011, Communications No. 483/2011 and 485/2011, 12 May 2014.

Ulkomaalaislaki 301/2004; 194/2015; 674/2015; 813/2015; 505/2016; 332/2016; 646/2016; 49/2017; 437/2019; 850/2019; 1251/2020; 737/2021.

YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus (SopS 59/1989).

YK:n kidutuksen vastainen komitea, yleiskommentit: UN Committee Against Torture, General comments, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cat/general-comments>

4 Seksuaali- ja sukupuoli- vähemmistöt turvapaikkaprosessissa

MATTI RAUTAKORPI

4.1 Johdanto

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin voidaan katsoa sisältyvän ainakin lhbtq-ryhmään kuuluvat turvapaikanhakijat. Termi kattaa lesbot, homot, transihmiset, intersukupuoliset ja queerit (Seta 2021). Lhbtq-ryhmään kuuluville pakolaisuus on usein ainoa keino hakea turvaa vainotuksi tulemiselta. Turvapaikkaprosessin kanssa tekemisissä olevat ammattilaiset kohtaavat väistämättä lhbtq-ryhmään kuuluvia turvapaikanhakijoita työssään, mutta turvapaikkaprosessissa on haasteita tunnistaa hakijoita ja heidän haavoittuvuuttaan. Heidän tunnistamisensa turvapaikkaprosessissa on tärkeää, koska seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt muodostavat todennäköisesti yhden maailman suurimmista vainotuista vähemmistöistä. Vainon laajuutta kuvastaa se, että 69 maata maailmassa on kriminalisoinut joko suoraan rikoksena, tai muutoin oikeudellisin keinoin seksin harrastamisen samaa sukupuolta olevan henkilön kanssa. Näistä maista ainakin kuudessa homoseksuaalisuudesta voi seurata kuolemantuomio. Lainsäädännöllisiä esteitä sananvapaudelle seksuaalivähemmistöihin liittyen asettaa 42 maata. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi pelkkä seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjen asemasta puhuminen voi olla rangaistavaksi säädetty. Vain 11 maata maailmassa on turvannut seksuaalivähemmistöjen oikeudet perustuslain tasolla (ILGA 2020).

Nykyään katsotaan vakiintuneesti, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuulumisen muodostaa sellaisen yhteiskunnallisen ryhmän, johon kohdistuva

vaino voi oikeuttaa turvapaikkaan (UNHCR 2021, s. 16). Vainon syytä koskevan määritelmädirektiivin mukaan alkuperämaan oloista riippuen vainotuksi yhteiskunnalliseksi ryhmäksi voidaan katsoa ryhmä, jonka ominaisuutena on seksuaalinen suuntautuminen (direktiivi 2011/95/EU 10 artikla d kohta). Oikeuskäytäntö osoittaa, että turvapaikanhakijalta ei voida myöskään edellyttää identiteettinsä kätkemistä vainon välttämiseksi (KHO 2012:1, KHO 2016:174 ja EUT X ym. C-199/12–C-201/12). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä vainotaan joissain valtioissa myös paitsi vähemmistöön kuulumisen takia, myös poliittisista syistä järjestötoiminnan tai poliittisen vaikuttamistyön takia. Oikeudenloukkauksen vaara voi kohdistua myös seksuaalivähemmistöön kuuluvan henkilön perheenjäseniin. Esimerkiksi YK:n lasten oikeuksien komitea on antanut Suomelle langetettavan ratkaisu koskien venäläisen naisparin lasta. Päätöksen mukaan perheen lapsi saattoi joutua oikeudenloukkausten vaaraan sateenkaariperheeseen kuulumisen vuoksi (CRC/C/86/D/51/2018).

Lhbtq-ryhmään kuuluvien turvapaikanhakijoiden haavoittuvasta asemasta ei ole Suomen kansallisessa lainsäädännössä nimenomaista mainintaa, mutta laki edellyttää yksilöllistä harkintaa jokaisen turvapaikanhakijan kohdalla (ulkomaalaislaki 96 a § ja vastaanottolaki 6 §). Huomioitava on kuitenkin EU:n uudelleen laaditun menettelydirektiivin johdanto-osan perustelukappaleen 29 kohta, jossa on kiinnitetty erityistä huomiota turvapaikanhakijan seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin. Direktiivissä korostetaan sitä, että turvapaikanhakijan kuuluminen seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön olisi pyrittävä tunnistamaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, ennen ensimmäisen päätöksen tekemistä.

Siten olisi katsottava, että lhbtq-ryhmään kuuluvat turvapaikanhakijat ovat lähtökohtaisesti vastaanottolain 6 §:n mukaisesti haavoittuvassa asemassa. Säädös velvoittaa ottamaan vastaanottolakia sovellettaessa huomioon haavoittuvasta asemasta seuraavat erityistarpeet. Haavoittuva asema ja siitä johtuvat erityistarpeet tulee selvittää yksilöllisesti kohtuullisen ajan kuluessa asian vireille tulon jälkeen ja huomioitava koko hakemuksen käsittelyn ajan.

4.2 Perusteen tuleminen ilmi

Lhbtq-turvapaikanhakijan tunnistaminen mahdollisimman aikaisessa vaiheessa on tärkeää. Erityisesti tilanteissa, joissa henkilö kuuluu muuhunkin vainottuun ryhmään tai hänellä on muitakin turvapaikkaperusteita, voi seksuaalinen- tai sukupuolinen suuntautuminen vainoa aiheuttavana perusteena jäädä helposti tunnistamatta. Nykyään Suomeen tulevat ja Suomessa olevat lhbtq-turvapaikanhakijat ovat pääosin maista, joissa seksuaalivähemmistöön kuuluminen aiheuttaa aitoa vainon vaaraa joko kaikille tai osalle vähemmistöön kuuluvista (Maahanmuuttovirasto 2022). Toisaalta merkittävä syy tunnistamatta jäämiselle voi olla henkilön seksuaalisesta suuntautumisestaan kokema häpeä ja siitä johdettu vaikeus puhua asiasta. Aiheeseen saattaa liittyä voimakas sosiaalinen stigma ja traumatisoituminen. Eräs tilanne, jossa tunnistaminen voi aiheuttaa ongelmia koskee perheen mukana Suomeen tulleen alaikäisen tai muuten nuoren seksuaalivähemmistöön kuuluvan henkilön tunnistamista. Koko perheen asiat saateetaan tyypistää vanhempien asioihin ja on todellinen vaara, että nuoren asia jää joko käsittelemättä kokonaan, tai tulee ilmi vasta myöhäisemmässä vaiheessa, pahimmassa tapauksessa ei koskaan. Tällöin on erityisen tärkeää luoda luottamuksellinen ja perheestä erillinen suhde lapseen tai nuoreen. Lasta tai nuorta tulisi tavata myös irrallaan perheestään ja kertoa hänelle, että viranomaiselle tai avustajalle voi puhua luottamuksellisesti.

Vastaanottokeskuksessa asuvat turvapaikanhakijat tai nuoret, vielä perheensä kanssa asuvat turvapaikanhakijat ovat vaikeassa tilanteessa, koska he elävät kahden yhteiskunnan välissä, ja kulttuuritaustan vaikutus heihin on edelleen voimakas. On mahdollista, että osa vastaanottokeskuksen asukkaista suhtautuu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvaan turvapaikanhakijaan vihamielisesti, ja kokemukset vastaanottokeskuksista ovat siten muodostuneet hyvinkin negatiivisiksi. Asumistilanteella voi siten olla suuri vaikutus siihen, uskaltaako henkilö ilmaista itseään vai joutuuko hän olosuhteiden pakosta piilottelemaan identiteettiään myös Suomessa (Puumalainen 2018, s. 64–66). Myös tarjolla olevat psykososiaaliset tukitoimet ovat omiaan vaikuttamaan henkilön tilanteeseen positiivisesti, ja vastaanottokeskuksella onkin lähtökohtaisesti velvollisuus järjestää sosiaali- ja terveydenhoitopalvelut (vastaanottolaki 25 § ja 26 §) ja haavoittuvassa asemassa olevan osalta erityistarpeet on huomioitava yksilöllisesti (vastaanottolaki 6 §).

Ensimmäinen askel onnistuneeseen tunnistamiseen on edellytysten luominen sille, että henkilö kokee voivansa turvallisesti tuoda asian esiin. Päätöksentekijöiden ja kaikkien turvapaikanhakijoiden kanssa tekemisissä olevien tulisi olla riittävällä tavalla koulutettuja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvistä seikoista. Informaation antaminen ja luottamuksellisuuden ilmapiirin luominen on erityisen tärkeää. Seksuaalisuus ja sukupuoli-identiteetti ovat henkilökohtaisia asioita, joista puhuminen tuntemattomille on vaikeaa. Turvapaikanhakijalta itseltään kannattaakin suoraan kysyä mielipidettä esimerkiksi siihen, onko esimerkiksi avustajan ja tulkin sukupuolella hänelle merkitystä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden hyvinvoinnin ja heidän asiansa myöhemmän selvittämisen kannalta olisi myös tärkeää tarjota mahdollisimman kattavaa psykososiaalista tukea sekä ohjata kaikki halukkaat järjestötoiminnan piiriin. Esimerkiksi Helsinki Pride -yhteisö järjestää ansiokasta toimintaa Together-työssä, jossa on mukana myös sosiaalialan ammattilaisia.

4.3 Kuka kuuluu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön

Lähtökohtana henkilön seksuaali- ja sukupuoli-identiteetin oikeudellisessa arvioinnissa tulisi turvapaikkaprosessissa olla henkilön itseidentifikaatio. Joillain tämä identifikaatio voi ilmetä lapsuudesta saakka koettuna toiseudentuntona, toisilla se on voinut syntyä nuoruudessa tai myöhemmin (UNHCR 2012 s.16). Käytännössä arviointi on joka tapauksessa pääosin tehtävä henkilön oman kertomuksen perusteella. Vaikka tapa on ainut mahdollinen, se ei ole ongelmaton. Kertomuksen uskottavuusarviointi Maahanmuuttovirastossa ja eri oikeusasteissa on väistämättä jossain määrin kaavamaisista, ja sitä ohjaa viranomaisohjeistus ja aiheesta syntynyt oikeuskäytäntö. Erityisesti henkilön kyky selkeään itseilmaisuuksiin ja identiteettinsä sanoittamiseen vaikuttavat siihen, täyttääkö henkilön kertomus ne kriteerit, mitä uskottavuudelle on asetettu. Voi kuitenkin olla ongelmallista, että henkilön kyky itseilmaisuuksiin ohjaa niin voimakkaasti arviointia. Kykyyn esittää sujuvasti asiansa vaikuttaa voimakkaasti erityisesti henkilön yleinen ulosanti, koulutustausta ja terveydentila.

Näistä syistä etukäteisvalmistelussa on myös harjoiteltava henkilön kanssa seksuaalisesta identiteetistä puhumista. On kuitenkin hyvä tiedostaa se, että kertomuksen kertaaminen voi olla myös traumaattinen kokemus ja tämä tulee huomioida keskustelua käytäessä.

Lhbtqi-henkilöiden kohdalla pitäisi olla erityisen tarkka siitä, että arviointi ei perustu stereotyyppisiin millainen tiettyyn vähemmistöön kuuluvan henkilön tulisi olla. On yleistä, että lhbtqi-henkilö on pyrkinyt pitämään ajatuksensa tukahdutettuna vainon välttämiseksi myös itseltään, eikä täysin hyväksy omaa seksuaalista- tai sukupuoli-identiteettiään, mikä voi vaikuttaa kertomuksen uskottavuuteen (Middelkoop 2013 s.163). On myös täysin mahdollista, että henkilö ei ole vielä kotimaassaan, tai edes heti saapuessaan turvapaikkamaahan lainkaan identifioinut itseään seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvaksi, jolloin kysymyksessä on sur place -tilanne, jossa turvapaikkaperuste syntyy vasta kun henkilö on jo alkuperäisen kotivaltionsa ulkopuolella. Korkeimman hallinto-oikeuden mukaan myöskään sillä, mikä tarkasti on henkilön seksuaali- tai sukupuoli-identiteetti ei ole merkitystä, jos henkilö kuitenkin tästä syystä on vaarassa joutua vainotuksi kotimaassaan (KHO 2019:99).

4.4 Asian selvittämisestä turvapaikka-prosessissa

Haavoittuvassa asemassa olevalla lhbtqi-turvapaikanhakijoilla ei usein ole asiansa tueksi muuta näyttöä kuin oma kertomuksensa, joka on selvittämisen lähtökohta, ja jonka pitäisi olla riittävä selvitys. Yleisesti ottaen on havaittu, että Maahanmuuttoviraston ratkaisukynnys siltä osin, miten uskottavana henkilön kertomusta on pidetty, on tiukentunut esimerkiksi vuodesta 2015 vuoteen 2017 verrattuna (Alvesalo-Kuusi, et al, 2018 s. 36). Joidenkin tutkimusten mukaan arviointi viranomaisessa voi myös perustua stereotyyppisiin näkemyksiin seksuaali- ja sukupuoli-identiteetistä (European Union Agency For Fundamental Rights 2017 s. 2).

Koska kertomuksen arviointi voi olla varsin ankaraa, on usein kannattavaa myös kannustaa henkilöä miettimään, miten asia on hänen elämässään tullut aiemmin ilmi, ja miten hän on itseään ilmaissut. Selvänä esimerkkinä on kumppaneille lähetetyt viestit, mutta luovempana esimerkkinä turvapaikkaprosessissa on käytetty selvityksenä esimerkiksi henkilön nuorena kotimaassaan julkaisemia runoja, jotka voitiin tulkita siten, että henkilö oli jo nuoruudessaan peiteltysti ilmaissut kirjallisesti omaa seksuaalista suuntautumistaan. Tällainen selvitys oli yhtenä ratkaisevana tekijänä, kun vasta myöhemmin uusintahakemuksen yhteydessä väitteen uskottavuutta lopulta arvioitiin ja henkilön hakemus katsottiin lopulta uskottavaksi.

Järjestöjen, kuten Helsinki Pride Together-toiminnan antamia lausuntoja käytetään usein selvityksenä lhbtq-turvapaikanhakijoiden asiassa. Lausunnoille annetaan kuitenkin valitettavan vähän painoarvoa päätöksiä tehdessä. Lausuntojen painoarvon pitäisi kuitenkin olla sitä suurempi, mitä objektiivisemmin ja yksilöllisemmin ne on laadittu. Usein asiantuntijalausunnot kuitenkin ohitetaan päätöksenteossa, vaikka mielestäni on selvää, että henkilön on helpompi ilmaista itseään turvallisesti koetussa tilassa ja turvallisesti koetulle henkilölle, kuin esimerkiksi turvapaikkapuhuttelussa, jossa parhaasta yrityksestä ja toimintatavoista huolimatta tilanne on aina väistämättä painostava. Koska lausunnot perustuvat useimmiten vääjäämättä laajempaan tietopohjaan henkilön ajatuksista ja elämästä, kuin mitä viranomaisprosessissa on saavutettavissa, tulisi niillä olla myös painoarvoa.

Valitusvaiheessa hallinto-oikeudessa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvan henkilön asiaa käsiteltäessä järjestetään useimmiten suullinen käsittely korkeimman hallinto-oikeuden linjauksen mukaisesti (KHO 2017:120). Käsittelyssä oikeusavustajan rooli korostuu, koska esiin tuotavat seikat on tuotava esiin hyvin valittajavetoisesti. Suullisessa käsittelyssä on esimerkiksi suoritettu eräänlainen katselmus henkilön puhelimeen ja siinä olleeseen seuranhakuapplikaatioon, josta tuomioistuimen kokoonpano pystyi näkemään sen, kenen kanssa ja miten asiassa valittajana ollut henkilö oli keskustellut. Tällaisella selvityksellä voi olla muutoin epäselvässä tilanteessa jopa ratkaiseva osuus asian selvittämisessä. Asian hoidossa on hyvä pyrkiä pohtimaan siten myös epätavanomaisia, mutta asiallisia tapoja esittää selvitystä.

4.5 Lopuksi

Edellä esitetty perustuu pääosin työhöni ulkomaalaisasioita hoitavana asianajajana. Toin kirjoituksessa esille joitain huomioita ja haasteita, joita seksuaali- ja sukupuolivähemmistön haavoittuvan aseman tunnistamiseen, ja asian selvittämiseen sitä kautta, sisältyy.

Pidän melko mahdottomana tehtävänä saavuttaa turvapaikkaprosessissa varmaa totuutta siitä, mikä on henkilön seksuaalinen- tai sukupuoli-identiteetti, vaikka lopulta prosessiaineellinen totuus, eli viranomaisen tai oikeuden päätös asiassa suuntaan tai toiseen tietysti aina saavutetaankin. Kategorisointi on aina väistämättä keinoitekoista ja edellyttää esiintuomisen suhteen eräänlaista esittämistä. Prosessuaalisen totuuden määrittää tunnistamiskäytäntö, eli se, mitä kriteerejä uskottavuudelle ulkopuolelta asetetaan (Fassin, Salcedo 2015, s. 1123). Lähtökohtana tulisi olla ihmisen oma kertomus, koska vain ihminen itse voi lopulta ymmärtää oman seksuaalisen- ja sukupuolisen suuntautumisensa (muun muassa KHO 2017:120). Oman näkemykseni mukaan viranomaisen arvioinnissa eräänlainen lähtökohtainen hiljainen asetelma on kuitenkin usein varsin heteronormatiivinen, ja tämä asetelma pitää henkilön itse omalla kertomuksellaan ja muulla näytöllä kumota.

Tästä syystä on erittäin tärkeää, että jokainen lhbtq-turvapaikanhakija tunnistettaisiin turvapaikkaprosessissa mahdollisimman ajoissa, ja hän saisi laaja-alaista ja asiantuntevaa apua asiassaan ja tukea asian käsittelyyn. Tärkeää on myös kaikkien asian kanssa tekemisissä olevien kouluttautuminen teemaan. Siten henkilön tilanne voi monella tapaa parantua jo turvapaikkaprosessin aikana, ja todennäköisyys sille, että hänen asiansa tulee ratkaistuksi oikein myös turvapaikkaprosessissa, on mahdollisimman suuri.

Lähteet

Alvesalo-Kuusi, A., Saarikkomäki, E., Vanto, J., Lavapuro, J., & Lepinkäinen, N. (2018). Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015-2017. Pilottitutkimus 18-34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä. Turun yliopisto.

Fassin Eric, Salcedo Manuela (2015). Becoming Gay? Immigration Policies and the Truth of Sexual. *Archives of Sexual Behavior* 44(5) s. 1123

European Union Agency For Fundamental Rights (2017). Current migration situation in the EU: Lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex asylum seekers

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2013/32/EU Kansainvälisen suojelun myöntämistä tai poistamista koskevista yhteisistä menettelyistä (uudelleenlaadittu menettelydirektiivi)

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/95/EU vaatimuksista kolmansien maiden kansalaisten ja kansalaisuudettomien henkilöiden määrittelemiseksi kansainvälistä suojelua saaviksi henkilöiksi, pakolaisten ja henkilöiden, jotka voivat saada toissijaista suojelua, yhdenmukaiselle asemalle sekä myönnetyn suojelun sisällölle (uudelleenlaadittu määritelmädirektiivi)

ILGA (2020) World: Lucas Ramon Mendos, Kellyn Botha, Rafael Carrano Lelis, Enrique López de la Peña, Ilia Savelev and Daron Tan, State-Sponsored Homophobia 2020: Global Legislation Overview Update.

Korkein hallinto-oikeus 2019:99

Korkein hallinto-oikeus 2017:120

Korkein hallinto-oikeus 2016:174

Korkein hallinto-oikeus 2012:1

Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta 17.6.2011/746 (vastaanottolaki)

Maahanmuuttoviraston tilastopalvelu kansainvälistä suojelua hakeneista (Maahanmuuttovirasto 2022)
<https://tilastot.migri.fi/>

Middelkoop, Louis (2013). Sexual orientation, gender identity and asylum, Louis Middelkoop Normativity and credibility of sexual orientationin asylum decision making teoksessa Thomas Spijkerboer (toim) teoksessa *Fleeing Homophobia, Sexual orientation, gender identity and asylum*

Puumalainen, Mimosa (2018) Seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden kokemuksia turvapaikkaprosessista ja palvelujärjestelmästä. Hämeen ammattikorkeakoulu. Ylemmän ammattikorkeakoulututkinnon opinnäytetyö.

Setan sateenkaarisanasto. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/> haettu 20.8.2022

Ulkomaalaislaki 30.4.2004/301

Unionin tuomioistuin yhdistetyt asiat X ym. (C-199/12–C-201/12)

UNHCR (2012) Guidelines on International Protections No. 9. Claims to Refugee Status based on Sexual Orientation and/or Gender Identity within the context of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or its 1967 Protocol relating to the Status of Refugees

YK:n lasten oikeuksien komitean ratkaisu 5.2.2021 CRC/C/86/D/51/2018

5 Naiset turvapaikka- prosessissa – sukupuolistuneen väkivallan tunnistaminen ja vaikutukset

MIA LEISTI

5.1 Haavoittuvan aseman tunnistaminen

Työssäni turvapaikanhakijoita avustavana lakimiehenä olen havainnut, että naiset kohtaavat monenlaisia haasteita turvapaikkaprosessissa ja vaikuttaa jopa siltä, että naisten on erityisen vaikeaa saada heille kuuluvaa kansainvälistä suojelua. Naisiin kohdistuvaa vainoa ei aina tunnisteta vainoksi. Turvapaikkaprosessissa esimerkiksi puolison tai sukulaisten, etenkin miehen perheenjäsenten, naiseen kohdistama väkivalta (kuten kunniaväkivalta) voidaan kuitata yksityishenkilön taholta tulevaksi väkivallaksi tai todetaan, että ulkomaalaislain mukaista vainon vaaraa ei olisi enää tulevaisuudessa.

Moni turvapaikkaa hakeva nainen on joutunut toistuvasti sukupuolistuneen väkivallan kohteeksi. Sukupuolistuneella väkivallalla tarkoitetaan väkivaltaa, joka eroaa muodoiltaan, yleisyydeltään tai seurauksiltaan sukupuolen mukaan (THL). Väkivalta on usein jatkumo, joka on alkanut lapsuudessa ja jatkunut avioliitossa. Myös pakomatalla Eurooppaan on tyypillisesti tapahtunut ihmiskauppaa tai muuta hyväksikäyttöä.

Sukupuolistunut väkivalta voi olla muun muassa ihmiskauppaa, sukupuolielinten silpomista tai seksuaalista väkivaltaa. Naiset ovat voineet joutua hyväksikäytetyksi eri tavoin ja he voivat olla usealla eri tavalla haavoittuvaisia, johtuen fyysisestä ja psyykkisestä terveydentilasta, väkivallan tai seksuaaliväkivallan kohteeksi joutumisesta tai luku- ja kirjoitustaidottomuudesta. Haavoittuvan aseman tunnistaminen on olennaista, jotta haavoittuvassa asemassa oleva voi saada tarpeellisen tuen turvapaikkaprosessin aikana.

Laissa kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta säädetään, että lakia sovellettaessa on otettava huomioon erityistarpeet, jotka johtuvat kansainvälistä suojelua hakevan, tilapäistä suojelua saavan ja ihmiskaupan uhrin haavoittuvasta asemasta, kuten iästä taikka fyysisestä tai psyykkisestä tilasta (vastaanottolaki 6 §). Erityistarpeet on otettava huomioon koko kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen käsittelyn ajan ja sen ajan, jonka ihmiskaupan uhri saa 4 luvun mukaisia auttamispalveluja.

Ideaalitapauksessa haavoittuva asema tunnistetaan vastaanottokeskuksessa pian maahan saapumisen jälkeen hyvissä ajoin ennen turvapaikkapuhuttelua. Tällöin hakija saa terveyspalveluita, psykologin tukea sekä lakimiehen apua turvapaikkaprosessiin. Haavoittuvassa asemassa olevalle hakijalle kuuluu taata myös ulkomaalaislain 96 a §:n mukaisesti erityiset menettelylliset takeet turvapaikkamenettelyn aikana. Eli hakijalle, jolla on vastaanottolaissa tarkoitetusta haavoittuvasta asemasta johtuvia tai muuten turvapaikkamenettelyn aikana todettuja erityistarpeita, annetaan tukea sen varmistamiseksi, että hän voi hyötyä turvapaikkamenettelyyn liittyvistä oikeuksista ja noudattaa siihen liittyviä velvollisuuksia.

Turvapaikanhakijanaisten haavoittuvan aseman tunnistamisessa on kuitenkin edelleen huomattavia haasteita. Haavoittuvan aseman tunnistaminen on sattumanvaraista riippuen esimerkiksi siitä, mihin vastaanottokeskukseen hakija sijoittuu. Myös sillä, saako hakija ajoissa ennen turvapaikkapuhuttelua asiantuntevan lakimiehen, voi olla huomattava vaikutus. Oikea ja mahdollisimman varhaisessa vaiheessa saatu oikeudellinen neuvonta on omiaan edesauttamaan sitä, että olennaiset asiat tulevat ilmi jo turvapaikkaprosessin alkuvaiheessa. Oikeusapulain uudistus vuonna 2016 toi muutoksen siihen, että yksityiset lakimiehet eivät voi enää avustaa turvapaikanhakijoita prosessin alkuvaiheessa. Alkuvaihe tarkoittaa

tapaamisia ja asian selvittämistä hakijan kanssa ennen Maahanmuuttoviraston turvapaikkapuhuttelua sekä tarpeen mukaan avustamisen turvapaikkapuhutellussa. Oikeusapulain mukaan ennen Maahanmuuttoviraston päätöstä neuvontaa ja oikeusapua saa ensisijaisesti vain valtion oikeusaputoimistoista. Olisi kuitenkin tärkeää, että hakija saa valita avustajan, johon hän luottaa ja jolla on erityisosaamista haavoittuvassa asemassa olevien avustamisesta. On myös tärkeää varmistaa nykyistä paremmin, että kaikilla turvapaikanhakijoita avustavilla juristeilla on riittävä osaaminen haavoittuvassa asemassa olevien tunnistamiseen ja avustamiseen.

Luottamuksen rakentaminen lakimiehen ja turvapaikanhakijan välillä vie usein aikaa ja vaatii useamman tapaamiskerran. Traumatisoitunut turvapaikanhakija, joka on mahdollisesti kokenut kotimaassaan myös viranomaisten suunnalta tulevaa vainoa, ei välttämättä uskalla ja pysty kertomaan heti ensimmäisellä tapaamiskerralla vaikeimpia ja kipeimpiä kokemuksiaan. Se, miten hakija pystyy kertomaan kokemastaan vainosta vaihtelee, toiset pystyvät siihen tapaamisen viimeisillä minuuteilla, toiset kolmannella tapaamiskerralla ja joku saattaa kertoa kokemastaan vainosta ainoastaan lääkärille tai sosiaalityöntekijälle.

Valitettavan usein naisten haavoittuvaa asemaa ei tunnisteta tai huomioida, mistä johtuen he eivät saa riittävää ja oikeanlaista tukea. Tästä seuraa, että naisten kokema vaino ja väkivalta ei useinkaan tule ajoissa esiin turvapaikkaprosessin aikana.

5.2 Haavoittuvan aseman ja tunnistamisen merkitys

Yksi haaste on, että vaikka haavoittuva asema olisi tunnistettu, sillä ei usein ole juurikaan vaikutusta hakijan turvapaikkaprosessissa. Seksuaaliväkivaltaa kokeneita naisia on saatettu puhutella turvapaikkaprosessissa miespuolisen tulkin välityksellä tai he eivät ole saaneet oikeudellista neuvontaa. Myös hakijan terveydentila on voinut jäädä selvittämättä.

Korkein hallinto-oikeus totesi vuosikirjapäätöksessään (KHO:2020:91), että naispuolisen turvapaikanhakijan haavoittuva asema ja hänen turvapaikkaperusteensa arkaluonteisuus huomioon ottaen hänen ei voitu olettaa pystyvän kertomaan turvapaikkamenettelyssä miestulkin ja miespuhuttelijan läsnä ollessa kokemuksestaan siten, että hän olisi hyötynyt turvapaikkamenettelyyn liittyvistä oikeuksista ja noudattanut siihen liittyviä velvollisuuksia. Valitettavasti käytännön kokemuksemme mukaan edelleen ilmenee tapauksia, joissa naispuolisia hakijoita puhutellaan miestulkin välityksellä arkaluonteisista turvapaikkaperusteista.

Oma haasteensa on, että vaikka hakijan vainokokemukset olisivat tulleet esiin turvapaikkatutkinnassa, kynnys myöntää turvapaikka tai muu oleskelulupa esimerkiksi ihmiskaupan uhrille on korkea. Kynnys on osin korkea lainsäädännön vuoksi, esimerkiksi ihmiskaupan uhrin jatkuvan oleskeluluvan myöntämiseksi vaaditaan, että hakija on erityisen haavoittuvassa asemassa. Tulkintakäytäntö lain soveltamisessa on kuitenkin korkealla, kuka on erityisen haavoittuvassa asemassa. Monessa tapauksessa laki mahdollistaisi oleskeluluvan myöntämisen yksilöllisestä inhimillisestä syystä (ulkomaalaislain 52 §) ihmiskaupan uhrille, mutta päätöksentekijä valitsee usein tiukan tulkintalinjan.

Laaja ongelma ovat tilanteet, joissa hakija on saapunut toisen EU jäsenvaltion kautta Suomeen, eli niin sanotut Dublin-tapaukset, jolloin turvapaikkahakemusta ei oteta Suomessa tutkittavaksi. Traumakokemuksia ja niiden vaikutusta terveydentilaan sekä uudelleen uhritumisen riskiä ei Dublin-prosesseissa selvitetä eikä oteta huomioon riittävästi.

Ongelma on erityisen suuri ihmiskaupan uhrien kohdalla. Naiset ovat voineet joutua ihmiskaupan uhriksi jäsenvaltiossa, johon heitä ollaan palauttamassa. Vaikka heidät olisi Suomessa tunnistettu ihmiskaupan uhreiksi, heidät palautetaan takaisin kyseiseen jäsenvaltioon huolimatta siitä, että kyseinen jäsenvaltio ei maatiedon mukaan täytä velvoitteita antaa tukea, ja vaikka auttamistoimet ja toipuminen olisi juuri saatu alkuun Suomessa.

Myös esimerkiksi nigerialaisten ihmiskaupan uhriksi joutuneiden naisten osalta KHO:n oikeuskäytännön mukaan heidät voidaan palauttaa Nigeriaan, vaikka heidät olisi Suomessa tunnistettu ihmiskaupan uhreiksi. Tällöin voi perustellusti

kysyä, suojeleeko valtio riittävästi naisia, joihin on jo kohdistunut vakavaa vainoa ja jotka ovat merkittävässä uudelleen uhriutumisen vaarassa.

5.3 Väkivallan ilmitulon haasteita

Sukupuoleen liittyvä vaino on vainoa, joka kohdistuu naiseen, koska hän on nainen tai joka vaikuttaa epäsuhtaisesti juuri naisiin.

Kuten UNHCR:n ohjeistuksessa koskien sukupuoleen liittyvää vainoa todetaan, joidenkin hakijoiden on heille tapahtuneiden asioiden aiheuttaman häpeän tai trauman takia vaikea kertoa kaikkea vainoon liittyvää, josta he ovat kärsineet.

Etenkin seksuaalisesta väkivallasta kertominen voi olla hakijalle vaikeaa. Uhri voi kokea raiskauksen johdosta häpeää ja pelkoa siitä, että hänet suljetaan pois yhteisöstä. Myös samasta kulttuurista tuleva tulkki, jonka välityksellä asiasta tulisi kertoa voi aiheuttaa epävarmuutta ja pelkoa. Maahanmuuttovirasto usein toteaa tässä yhteydessä, että tulkit ovat objektiivisia ja luotettavia. Näin varmasti pääasiassa onkin, mutta jos turvapaikanhakija ei koe voivansa luottaa tulkkiin, tulee se vaikuttamaan hänen kerrontaansa. Tulkillla voi olla myös näkyviä uskonnollisia symboleja, kuten huivi. Silloin voi perustellusti kysyä, miten helppo hakijan on kertoa tulkin välityksellä asioita, jotka ovat islamin vastaisia, esimerkiksi seksuaalivähemmistöön kuulumisesta.

Edinburghin yliopiston tekemässä tutkimuksessa (Baillot, et al. 2013) tutkittiin naisten vaikeuksia saada esiin kokemuksiaan seksuaaliväkivallasta turvapaikkaprosessissa. Tutkimuksen perusteella muun muassa kulttuuri, ja etenkin naisten kokemaa häpeää koskien seksuaaliväkivaltaa, usein selitti asian myöhäistä tai vain osittaista esiintuomista prosessin aikana. Tutkimuksen tulokset viittasivat myös siihen, että usein asiaa ei saatu esiin johdonmukaisesti turvapaikkaprosessin aikana johtuen osittain tutkivan henkilöstön epäonnistumisesta reagoida hakijoiden hienovaraisiin vihjeisiin, kysyä heiltä sopivia kysymyksiä tai luoda tilaa vapaalle dialogille.

Olen huomannut saman myös omien asiakkaitteni kohdalla: vaikeista asioista ja tapahtumista, esimerkiksi seksuaalisesta väkivallasta saatetaan kertoa ensin vain vihjein tai viitata asiaan yleisesti. Maahanmuuttoviraston vastaus siihen, että asia on tuotu esiin vasta valitusvaiheessa, on valitettavan usein kategorisesti, että *hakijalle on kerrottu puhuttelun tarkoituksesta ja hänen oikeuksista ja velvollisuuksistaan puhuttelussa*. Oikeudet ja velvollisuudet ovat puhuttelun aluksi kerrottu pitkä ja suhteellisen vaikeaselkoinen lista hyvin erilaisia asioita, joista osa ei lainkaan kosketa kaikkia asiakkaita. Yksi esimerkki on hakijan velvollisuus tuoda kaikki turvapaikkaperusteet esiin jo kyseisessä turvapaikkapuhuttelussa. Myötävaikutusvelvollisuus on toinen esimerkki hakijalle luetelluista velvollisuuksista puhuttelun aluksi. Oikeuksista ja velvollisuuksista kertominen puhuttelun aluksi harvoin riittää sellaisen luottamuksellisen ilmapiirin luomiseksi, jossa hakija pystyy kertomaan kaikkein traumaattisimmista kokemuksistaan.

Haasteena on myös se, että hakija joutuu kertomaan vaikeat kokemukset moneen kertaan esimerkiksi sosiaalityöntekijälle, lääkärille, lakimiehelle ja puhuttelijalle. Jos hakija on ihmiskaupan uhri, hän joutuu lisäksi kertomaan vaikeista tapahtumista myös poliisille. Tämä on hakijalle kohtuuton taakka ja voi myös romahduttaa hakijan psyykkisen voinnin, jos toipumisprosessi on kesken.

5.4 Haasteet turvapaikkapuhuttelussa

Yhdessä perheensä kanssa maahan saapuvat turvapaikanhakijanaiset saattavat jäädä sivurooliin turvapaikkatutkinnassa. Vaikka perheenjäsenet puhutellaan erikseen Maahanmuuttovirastossa, miehen turvapaikkaprosessi on usein pääroolissa. Naiset ovat hyvin usein kokeneet kotimaassaan esimerkiksi seksuaalista väkivaltaa, josta he eivät ole uskaltaneet kertoa edes puolisolleen. Myös oma puoliso on voinut kohdistaa heihin väkivaltaa tai turvapaikkaprosessin aikana ilmenee, että avioliitto on pakkoavioliitto. Lojailius ja pelko usein estävät hakijaa kertomasta asiasta, etenkin jos hän ei ole saanut tukea ja yksilöllistä neuvontaa turvapaikkaprosessin aikana.

Johtuen esimerkiksi kulttuuriin liittyvistä seikoista tai epäluottamuksesta viranomaisia kohtaan naiset eivät usein uskalla kertoa turvapaikkapuhuttelussa kaikista omista kokemuksistaan. Kyse voi olla myös siitä, että naisten kokema väkivalta, esimerkiksi sukupuolielinten silpominen, voi olla turvapaikanhakijan kotimaassa niin tavanomaista, että siitä ei ymmärretä kertoa osana turvapaikka-perusteita. Nykyään Maahanmuuttovirasto on muuttanut käytäntöään sukupuolielinten silpomisen osalta ja asiaa selvitetään tiettyjen maiden osalta aiempaa paremmin, etenkin tyttölasten osalta.

Myös yksin saapuvat naiset kohtaavat haasteita turvapaikkaprosessissa. Seksuaalista väkivaltaa kokeneet naiset eivät välttämättä kykene heti kertomaan kokemuksistaan. Turvapaikanhakijat tulevat usein lähtömaista, joissa viranomaiset, poliisi mukaan lukien, ovat heitä vainonnut taho, ja hakijoilla voi olla rankkojakin väkivaltakokemuksia poliisin taholta. Siten ei ole erikoista, että heillä ei ole lähtökohtaisesti luottamusta viranomaisiin ja heidän salassapitovelvollisuuksiensa. Eri kulttuureista tulevia ei välttämättä vakuuteta viranomaisen puolueettomuudesta pelkällä oikeuksien ja velvollisuuksien luettelemisellä turvapaikkapuhuttelun aluksi. Luottamuksellisen ilmapiirin luominen on tällöin erityisen tärkeässä roolissa.

Päätöksentekijä ei käytännön kokemukseni perusteella toisinaan vaikuta ymmärtävän sitä, että turvapaikanhakijalla voi olla aitoja huolia turvapaikkaprosessin luottamuksellisuudesta ja pelko arkaluonteisten tietojen paljastumisesta yhteisölleen.

5.5 Uskottavuusarviointi

Uskottavuusarviointi naisiin kohdistuvan seksuaaliväkivallan osalta ei aina ole asianmukaista. Asiakkaani kohdalla on esimerkiksi todettu, että kerronta häneen kohdistuvista raiskauksista on jäänyt *yleispiirteiseksi ja epäjohdonmukaiseksi* tai että hän ei ole tuonut esiin häneen kohdistunutta raiskausta heti ensimmäisessä turvapaikkaprosessissa. Siitäkin huolimatta, että maatiedon mukaan kyseisessä maassa naisiin kohdistuva seksuaalinen väkivalta on huomattavan yleistä.

Uskottavuusarviointi ja näyttökynnys ovat olennaisessa osassa turvapaikka-prosessia, koska päätös hakijan asiassa tehdään hänen kertomuksensa ja tämän kotimaan maatiedon perusteella. Usein kotimaastaan paenneet joutuvat lähtemään maasta ilman papereita ja asiakirja-aineistoja. Sillä, kuinka hyvin ja yksityiskohtaisesti turvapaikanhakija pystyy kertomaan asiastaan, on ratkaiseva merkitys siihen, myönnetäänkö hänelle kansainvälistä suojelua.

Traumatisoituminen ja mielenterveyden ongelmat voivat osaltaan vaikuttaa siihen, että turvapaikanhakijan kertomus katsotaan pinnalliseksi tai yleispiirteiseksi. Kuitenkin psykologisen tutkimustiedon perusteella epätarkka kertomus ei välttämättä viittaa valehteluun, sillä useat seikat liittyen muistin toimintaan, kulttuuriin tekijöihin sekä tulkin läsnäolo voivat vaikuttaa yksityiskohtien määrään, jotka turvapaikanhakija pystyy tuottamaan (van Veldhuizen, 2017).

Pakolaisoikeuden näyttökynnyksen ylittämisen edellytyksenä ei ole varmuus, eikä edes todennäköisyys hakijan kertomista tapahtumista tai tulevaisuuden uhasta. Sen sijaan näyttökynnykseksi riittää perusteltu mahdollisuus. Pakolaisoikeudellisessa todistuskynnyksessä on kysymys siitä, että hakijan kertomuksen on oltava ”mahdollinen” eli tasolla ”on syytä epäillä” -kynnyksen pitäisi riittää.

Uskottavuusarvioinnin suorittamiseen kansainvälistä suojelua koskevissa asioissa ei ole tarkkaa ohjeistusta, joten se jättää päätöksentekijälle suuren liikkumavaran. Kuitenkin oikeusprosessin ennakoitavuus ja hyvän hallinnon periaatteet asettavat vaatimuksia päätösten ennakoitavuudelle ja yhdenvertaisuudelle. Tämä tarkoittaa sitä, että viranomaisten olisi suoritettava uskottavuusarviointi yhteneväisin kriteerein.

Käytännön työssäni tehdyt havainnot koskien turvapaikkapäätöksiä antavat kuvan siitä, että päätöksenteossa ei riittävästi huomioida kulttuurisia tekijöitä eikä psykologista tutkimustietoa koskien ihmisen muistia, kerrontaa ja traumatisoitumisen vaikutuksia. Uskottavuus myös toisinaan kyseenalaistetaan perusteettomasti. Lisäksi naisiin kohdistuvaa vainoa ei aina tunnisteta, ja toisaalta, vaikka se tunnistettaisiin, se ei aina vaikuta kansainvälisen suojelun myöntämiseen.

Turvapaikanhakijoita koskeva tutkimus (Graham et al. 2014) on tuottanut alustavaa todistusaineistoa siitä, että niiden turvapaikanhakijoiden, joilla oli traumaperäinen stressihäiriö (PTSD) ja masennus, oli vaikeampi tuottaa näitä henkilökohtaisia esimerkkejä kuin niiden, joilla ei ole traumaperäistä stressihäiriötä.

Jos viranomaiset eivät ota edellä mainittujen kaltaista tutkimustietoa huomioon tehdessään uskottavuusarviointia ja vaativat kohtuuttoman korkeaa yksityiskohtien tasoa hakijan kerronnalta, on suuri riski, että kansainvälistä suojelua ei myönnetä sitä aidosti tarvitsevalle hakijalle.

5.6 Johtopäätökset

Naisiin kohdistuva vaino näkyy moniperustaisena haavoittuvuutena ja usein jo lapsuudessa alkaneena henkisen ja fyysisen väkivallan jatkumona. Myös köyhyys ja vaihtoehtojen puute ajavat naisia tilanteisiin, joissa heitä hyväksikäytetään. Kuitenkin turvapaikkaprosessissa vain tietyt tapahtumat ovat olennaisia, eikä ajatusta väkivallasta jatkumona tunnisteta.

Naisiin kohdistuva vaino tapahtuu usein yksityishenkilöiden taholta, jolloin sitä ei aina tunnisteta pakolaisen määritelmän mukaiseksi vainoksi. Myös uudelleen uhritumisen ja tulevaisuuden vainon vaaran riskiarviointi on liian usein puutteellista, mikä johtaa siihen, että naisille kuuluvaa kansainvälisen suojelun tarvetta ei tunnisteta.

Etenkin ihmiskaupan uhrien kohdalla turvapaikan tai muun oleskeluluvan myöntämisen kynnyks on korkealla. Ongelmana on, että vaikka ihmiskaupassa uhrituminen todettaisiin ja uskottaisiin, niin kielteisessä turvapaikkapäätöksessä todetaan ilman yksilöllisiä perusteluja, että hakija ei olisi enää tulevaisuudessa vaarassa joutua ihmiskaupan uhriksi.

Uskottavuusarvioinnin ongelmiin turvapaikkaprosessissa tulisi kiinnittää huomiota. Naisten kertomus heidän kokemastaan seksuaalisesta väkivallasta todetaan liian usein epäuskottavaksi epäasianmukaisin perustein. Turvapaikkaprosessissa tulisi huomioida myös muu kuin oikeudellinen tieto. Etenkin psykologinen

tutkimustieto ja kulttuuriset seikat tulisi huomioida nykyistä paremmin juuri hakijan kertomuksen arvioinnoin osalta.

On ensisijaisen tärkeää, että haavoittuvassa asemassa olevat turvapaikanhakijat tunnustetaan ja että he saisivat mahdollisimman aikaisessa vaiheessa tukea ja tietoa. Haavoittuvan aseman tunnistamiselle ja huomioimiselle turvapaikkaprosessissa on oikeudellinen velvoite.

Tärkeä rooli on myös asiantuntevalla lakimiehellä, joka osaa luoda luottamuksellisen ilmapiirin, jossa hakijan on turvallista tuoda esiin myös vaikeat kokemukset, jotka ovat olennaisia turvapaikkaprosessin kannalta. Näin olennainen tieto saatetaan tuotua esiin jo Maahanmuuttoviraston puhuttelussa, mikä on paitsi inhimillisyyden niin myös viranomaisresurssien kannalta parasta.

Luottamuksellisen ilmapiirin tärkeyttä turvapaikkapuhuttelussa ei voi liikaa korostaa. Myös tulkin rooli ja hakijan aito luottamus tulkkiin on olennaisessa osassa siinä, että hakija pystyy tuomaan esiin turvapaikkaperusteensa. Nykyprosessin kaltainen hakijan oikeuksien ja velvollisuuksien luetteleminen turvapaikkapuhuttelun alussa tulisi muuttaa selkokielen keskustelun muotoon hakijan kanssa. Haavoittuvassa asemassa olevien hakijoiden kohtaamiseen ja puhutteluun erikoistuneet puhuttelijat parantaisivat turvapaikkaprosessin toimivuutta ja vahvistaisivat haavoittuvassa asemassa olevien oikeuksien toteutumista. Koko turvapaikkaprosessin aikana on olennaista, että huomioidaan haasteet, joita ihmisillä voi olla, kun he kertovat henkilökohtaisista ja arkaluontoisista asioista.

Lähteet

Baillot, Helen and Cowan, Sharon and Munro, Vanessa E., 'Hearing the Right Gaps': Enabling and Responding to Disclosures of Sexual Violence within the UK Asylum Process (October 25, 2013). *Edinburgh School of Law Research Paper* No. 2013/36, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2345235> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2345235>

Graham, Belinda, Jane Herlihy, Chris R. Berwin. Overgeneral memory in asylum seekers and refugees. (Julkaistu vuonna 2014: *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*)

Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta (746/2011; 87/2015; 388/2015)

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/tasa-arvon-tila/vakivalta-ja-hairinta/sukupuolistuneen-vakivallan-yleisyys>

Ulkomaalaislaki (301/2004; 194/2015; 674/2015; 813/2015; 505/2016; 332/2016; 646/2016; 49/2017; 437/2019; 850/2019; 1251(2020; 737/2021;

van Veldhuizen, T. S. (2017). Where I come from and how I got here: assessing credibility in asylum cases. Gildeprint Drukkerijen. <https://doi.org/10.26481/dis.20170922tsv>

YK:n pakolaisasiain päävaltuutettu (UNHCR), Kansainvälistä suojelua koskevat suuntaviivat nro 1: Sukupuoleen liittyvä väkivallan vuoden 1951 yleissopimuksen 1 A artiklan 2 kohdan ja/tai sen pakolaisten oikeusasemaa koskevan vuoden 1967 pöytäkirjan 1 A artiklan 2 kohdan yhteydessä, 7.5.2002, HCR/GIP/02/01, saatavilla osoitteessa: <https://www.refworld.org/docid/3d36f1c64.html> [sivustolla käyty 27.5.2022], s. 9, kohta 35.

PAKOLAISNEUVONTA

@PAKOLAISNEUVO